

SAHRA ALTI AFRIKA ÜLKELERİNDEN TÜRKİYE'YE İŞ GÖÇÜ

Prof. Dr. Mahir Şaul
Illinois Üniversitesi
Urbana - Champaign

Özet

Sahra altı Afrika ülkelerinden gelen göçmenler İstanbul'da en çok seyyar satıcı olarak görünürlük kazandı. Türkiye'nin ihracat faaliyetleri ile olan yakın ilişkileri ya da kendi aralarında yarattıkları sosyal ve kültürel kurumlar dışardan daha az biliniyor. Göç hareketinin altında iki büyük eşzamanlı gelişme yatıyor: Bir yandan Türkiye'nin Afrika ülkelerine açılması, devletin siyasi ve ticari girişimleri yanında özel yatırımlar, spor takımları, eğitim kurumları ve üniversite öğrencileri yoluyla kurulan bağlar, öte yandan Sahra altı ülkelerin son yıllarda gösterdiği iktisadi canlanma. Bu yazı bir yıllık alan araştırmasına dayanarak İstanbul'daki batı ve orta Afrikalı göçmenlerin gündelik yaşamlarını, aralarındaki hem ulusal köken ve yaşam tarzı hem de gelir seviyesi bakımından farklılıkları betimliyor, ücretli işçi, serbest meslek veya işletme sahipliği gibi uğraşlarını sıralıyor. Son bir bölüm göçün ülke ekonomisine ve toplumsal gerçeğine katkısını değerlendiriyor.

Anahtar Sözcükler: Sahra altı göç, Nijerya, Senegal, Kongo, Kamerun

Work Migration from Sub-Saharan Africa to Turkey

Abstract

The population at large of İstanbul takes notice of the presence of large numbers of sub-Saharan immigrants from the ubiquity of African street vendors. The significant role that these immigrants assume in export and shipping activities, or the social and cultural activities in which they engage among themselves are much less widely known. Two developments underwrite this immigration movement. On the one hand Turkey's opening to sub-Saharan Africa, its closer political and economic ties and the relations established through private investments, sport teams, schools, and university students; on the other, rising African growth rates, which stimulate both demand for imports and the desire for outmigration. This article is based on a yearlong fieldwork among West and Central African immigrants in İstanbul. It describes their social life and the range of economic positions they occupy, from daily wage work, to the provision of independent services and crafts, to business ownership. The article ends with a section assessing the economic and social contributions of the immigrants.

Keywords: sub-Saharan African immigration, Nigeria, Senegal, Congo, Cameroon

Sahra altı Afrika Ülkelerinden Türkiye'ye İş Göçü

Sahra altı ülkelerden Türkiye'ye gelip yerleşen insanlar son on beş yıl içinde görünür bir grup haline geldi. Bu yazıda az bilinen bu göçmen kesimi üzerine İstanbul'da 2010-2011 yılında yaptığım bir alan araştırmasının sonuçlarını sunuyorum. Afrikalı göçmenler çoğu zaman başka göçmen grupları ile bir arada ele alınıyor. İncelemelere rehber olan temel kavramlar, kayıtlı/kayıt dışı, siyasi sığınma talebi, transit göç gibi ya emniyet kurumlarının verilerinden alınmış ya da Avrupa Birliği'ne giriş pazarlıklarından araştırma dünyasına aktarılmış. Alan çalışmam sırasında bu kategorileri bir yana bıraktım, burada da öyle yapıyorum. Odaklandığım göçmenlerin hepsi toptan kayıtlı veya kayıt dışı değil, çoğunluğu sığınma talepçisi de değil; ayrıca insanlar bu başlıkların birinden öbürüne kolayca geçiveriyor. Transit göç fikrini ise aşağıda bir alt bölümde ele alacağım.

Bu yazının betimleyici amacı dışında bazı savları var: Sahra altı Afrika'dan göç Türkiye'nin Afrika ile artan ilişkileri, ihracat, spor dünyası ve yüksek eğitim kurumlarının geçirdiği değişimler gibi gelişmelerle ilgili. Aynı zamanda Afrika'nın iktisadi hayatında ümit verici bir doğrulmanın izdüşümü. Bu noktalar şimdiye kadar gözden kaçmış durumda sanıyorum. Yazımın sonunda göç hakkında kamuda fazla kafa yormadan ama sık sık dile getirilen bazı iktisadi görüşlerin biraz derinleştirilmesi gerekliliğine değineceğim.

Türkiye'de göç

1980'li yıllara kadar Türkiye göçmen alan değil Avrupa'ya işçi/göçmen gönderen bir ülke olarak konuşulurdu. Aslında bu görüş eksik bir belleğe dayanıyor. On dokuzuncu yüzyılın sonlarından 1920'lere kadar bugünkü coğrafyamız son derece büyük ve olağan dışı göç dalgalarına sahne oldu. Daralan Osmanlı sınırlarının dışından çok büyük sayıda insan kesintili akınlar halinde Türkiye'ye girerken Osmanlı sınırları içinde yaşayan yine çok büyük sayıda başkaları sancılı olaylarla sınır dışına gitmeye zorlandı. Bu iki zıt hareket birlikte cumhuriyetin ilanından sonra belli bir tipte bir ulus oluşturdu,

nüfusu belirledi. Cumhuriyet döneminde de benzer ama daha küçük çapta girişler ve çıkışlar devam etti. Bu göç hareketleri devletin seçtiği din ve kültür ilkelerine göre tasvip gördü, kolaylaştırıldı veya planlandı.

1980'den sonra hız kazanan göç olayı ise çok farklı algılanıyor (İçduygu, 2003). Devlet gelen yabancılara kayıtsız kalıyor, nüfus politikası ile ilişkilendirmiyor. Gelenlerin vatandaşlık kazanabilecekleri düşünülüyor, tersine hep yabancı kalacakları varsayılıyor¹. Yeni göçmenlerin yerleşme ve çalışma hakları ülkede geçici olarak bulunan başka yabancılar için çıkarılmış olan yasa ve yönetmelikler çerçevesinde ele alınıyor. Yeni göçmenlerin ilk dalgası Rusya, Avrasya'nın Bağımsız Devletler Topluluğu ülkeleri (eski üyeler Türkmenistan ve Gürcistan dâhil), ve bazı Balkan ülkeleri vatandaşları oldu. Kismen bu göç bavul ticareti denen küçük çaplı ticaret yolculuklarının peşinden geldi.

İkinci yeni göç dalgasını ise 1990'larda başta İran ve Irak gibi savaş yüzünden iç düzeni bozulmuş komşu ülkelere, 2000'den sonra da yine aynı nedenlerden daha uzak ülkelere (Afganistan, Somali, Sudan) gelen insanlar oluşturdu (Danış vd., 2009). İkinci dalga insanları genellikle Türkiye'ye doğu ve güney kara sınırlarından pasaport ve vizesiz girdiler. Onları göçe zorlayan siyasi ve askeri şartlar daha belirgindir. "Sığınmacı" olarak kabul edildiler veya kendilerini öyle takdim ettiler. Nitekim birçoğu B.M. Mülteciler Yüksek Komiserliği'ne üçüncü ülkeye yerleştirilmek için (Türkiye sığınma hakkı vermediğinden) siyasi sığınma talebinde bulundular².

Bu iki göç dalgasını net olarak ayırmanın Sahra altı ülkelere gelen insanları anlamakta yararı var. Sahra altı ülkelere göç medyada, resmi kaynakların açıklamalarında ve halk imgeleminde ikinci dalgayla, yani şiddet yüzünden yurdundan edilmiş "sığınmacı yabancılar" grubuyla özdeşleştiriliyor. Ya da başlıca "transit göç," yani Batı Avrupa ülkelere geçiş diye görülüyor. Halbuki, aşağıda göreceğimiz gibi, büyük ölçüde ticaretle bağlantısı var ve bu bakımdan daha çok ilk dalgaya benziyor.

¹Kısa sürede birinci tip, devlet himayesinde göçmen olmaktan ikinci tip, devletin kayıtsız kaldığı göçmene dönüşmüş Bulgar Müslümanları üzerine aydınlatan bir yazı için bkz. (Parla, 2007: 157-181).

²Türkiye'de halen B.M.M.Y.K.'nden üçüncü ülkelere sığınma hakkı elde etmiş veya sığınma talebinde bulunan yabancıların yüzde doksan dördü başta Afganistan, İran, Irak olmak üzere yedi ülkeden geliyor. *Türkiye'de UNHCR: Gerçekler ve Rakamlar*, sayı 3, sayfa 25, Tablo 5 ve 6, <http://www.unhcr.org.tr/?content=178> (Ocak 2011).

Türkiye’de Sahra altı göç araştırmaları

Türkiye’de Sahra altı Afrika ülkelerinden gelip yerleşen göçmenler üzerine yapılan öncü araştırmaların sayısı az. En önemli bilgi kaynakları Emniyet Genel Müdürlüğü’nün veya sınır karakollarının topladığı resmi veriler. Bunlara ilaveten bir anket içeren bir çalışmayı Deniz Yüksek’le Kelly Brewer ortaklaşa yürüttüler. Anketi İstanbul’da 133 Afrikalı göçmene uyguladılar, bazıları ile görüşme de yaptılar (Brewer/Yükseler, 2006; Yükseler/BREWER, 2011). Bulgularından biri Afrika’nın değişik bölgelerinden gelen göçmenlerin birbirlerinden farklı olduğu, iktisadi amaçlarla gelen batı ve orta Afrikalıların sığınmacı olarak gelen doğu Afrikalılarla karıştırılmaması gerektiğidir. Araştırmacıyı göçmenlerle yüz yüze getiren etnografik alan çalışmalarını ise öğrenciler gerçekleştirdi. Aslı Öcal’ın bitirme tezi etraflı görüşmeler, göçmenlerin iş hayatı hakkında değerli bilgiler ve basında çıkan yazıların hassas bir analizini içeriyor; göçmenler arasında kayda değer sayıda sporcu olduğuna dikkati çeken de ilk çalışma (Öcal, 2005). Ricky Knight’ın yakınlarda bitirdiği doktora tezi en hacimli etnografya (Knight, 2011). 2004’ten önce çok sayıda Nijeryalı ve Kongolu göçmenin yaşadığı, şimdi hiç birisinin kalmadığı mutenalaşma öncesi Cihangir’ini anlatıyor, Pentekost kiliselerinin ilk betim ve tahlillerini yapıyor, Afrikalıların nasıl hayal edildiğini araştırıyor. Julia Burtin’in Kumkapı üzerine yazdığı uzunca deneme Afrikalı göçmenlerin gündelik hayatından alışılmadık bir duygu zenginliğiyle harikulade sahneler sunuyor (Burtin, 2009). Özdil’in tezi de İstanbul’daki Afrikalı göçmenler arasında ancak bir ay süren ama gerçek anlamda bir alan araştırmasına dayanıyor (Özdil, 2008). Afrikalı göçmenler hakkında ayrıca gazete ve dergi röportajları, televizyon haberleri var. Çoğu kayıtsız göçmen, transit, kaçak giriş gibi temalara saplı kalmış; ama aralarında göçmenleri daha iyi tanımaya yönelmiş yazılar da var. Tek tük göçmenlerin dış ticaret ve kargo hizmetleriyle ilişkisi gibi konulara el atanlar da görmeye başlıyoruz (ihсан, 2005; Doğan, 2011).

İstanbul’da alan araştırması

Kendi araştırmamı Eylül 2010 ile Ağustos 2011 arasında İstanbul’da yürüttüm³. Amacım İstanbul’da oturan batı Afrikalıların hayatı hakkında temel bilgi toplamak, niye ve hangi yollardan geldiklerini, Türkiye’de neler yaptıklarını öğrenmek, bulguları dünyanın başka yerlerindeki Afrika

³Bu araştırmayı, Wenner-Gren Foundation for Anthropological Research ile Illinois Üniversitesi Research Board Heyetinin verdiği araştırma bursları ve üniversitenin bir yıllık araştırma izni (sabbatical) mümkün kıldı.

göçmenleri üzerine yapılmış yayınlarla karşılaştırmaktı. Araştırmamı baştan batı Afrikalılarla sınırlamamın nedenleri vardı. Kıtanın değişik yanlarının farklı kültür ve tarih özellikleri, ayrı iktisadi ve siyasi şartları, Türkiye ile de bambaşka olan ilişkileri resmi söylemde veya haberlerde kayboluyor. Ayrıca Somali ve Sudan sığınma başvurusu yapanların en çok geldikleri ülkeler arasında anıldıkları için sanki bütün Sahra altı Afrika'yı temsil hakkı kazanıyor. Oysa bir iki kısa sohbet bile İstanbul sokaklarında rastlanan Afrikalılardan çoğunun bu iki ülkeden değil, batı Afrika'dan geldiğini anlamaya yeter. Batı Afrika'yı kendi başına ele almak göçmen konusuna yeni bir katkı getirebilir gibi görünüyordu. Odaklaşmamın ikinci ve araştırmacı geçmişimle ilgili bir nedeni vardı. Uzun süredir batı Afrika üzerine çalışıyorum. Toplamı beş yılı aşan alan araştırması deneyimlerimin çoğu Burkina Faso'da oldu, ama batı Afrika'nın başka ülkelerinde de kısa etütler yaptım. Bu birikimin batı Afrikalı göçmenler üzerine bir araştırmada avantaj sağlayacağını düşündüm.

Ancak başladıktan sonra bazı değişiklikler yapmaya karar verdim. Araştırmamı batı Afrika'da çoğunluğu oluşturan Frankofon (resmi dili Fransızca olan) ülke göçmenleriyle sınırlamayı düşünmüştüm. Ama hemen farkına vardım ki Anglofon (resmi dili İngilizce olan) Nijeryalılar göçmenler arasında kabarcık bir grup oluşturuyor. Nijerya'nın Türkiye ile yoğun ticaret ve diplomasi ilişkilerini, ayrıca Afrika'daki önemli konumunu da düşününce onları da araştırmamın kapsamına aldım. İkinci karar Demokratik Kongo Cumhuriyeti'nden (Kinşasa) gelen göçmenleri dahil etmek oldu. Kongo bir orta Afrika ülkesi olarak uzak düşüyor ama Kongolular yine sayıca büyük bir göçmen grubu ve öbür Frankofon ülke göçmenleri ile ilişki içindeler [Kongo Cumhuriyeti'nden (Brazzaville) İstanbul'da sadece bir iki kişi varmış].

Bu çalışma İstanbul gibi çok büyük ve dağınık bir şehirde gerçekleşmesi bakımından önceki alan araştırmalarımın büyük ölçüde ayrılıyorsa da bazı şaşırtıcı tesadüfler bir bağ çıkardı ortaya. Önce İstanbul'a gelip giden tüccarlar arasında Burkina Fasolular olduğunu, daha sonra aynı ülkeden az sayıda göçmen de bulunduğunu öğrendim. Tanışmak için gayret sarf ettim. Tüccar hanımlardan biri Ouagadougou'da yakın bir tanıdığımın teyzesi çıktı. Burkinalı göçmenlerden ikisinin ise yıllar önce ilk alan araştırmamı yapmak için bir yıldan fazla zaman geçirdiğim ücra küçük köyden olduğunu keşfettim. Böyle rastlantıların ihtimali nedir? Burada onları yeniliği mübalağa edilen küreselleşmeye değil de Türkiye'nin dünyada değişen konumuna, Afrika ile yaktan vara dönen ilişkilerine örnek olarak sunuyorum.

Alan çalışmam sırasında niceliksel veriler toplamaya çalışmadım, ama görüştüğüm göçmenler arasında en iyi tanıdıklarımla ilgili bazı basit bilgileri kendim için özetleyip bir iki tablo halinde sıraladım. Toplamda 169 kişiyi buluyorum. Konuştuğum Afrikalı olmayan kargocular, otelciler, emniyet

görevlileri, başka göçmen dünyasını tanıyıp yararlı bilgiler veren insanlar bu tabloya dahil değil. Görüşmecilerim istatistik anlamında rastgele seçilmiş örneklem oluşturmuyor, ama tablolarımdan çıkardığım oranları sonuçlarımı tartışmak için kısmi sunuş metodu olarak kullanıyorum. Bunların dışında başka göçmenlerle de tanıştım, konuştum, şurada burada birlikte bulundum. Gözlem ve yorumlarım bütün bu karşılaşmalara dayanıyor. Dokuz ay boyunca Ezgi Güner asistanım olarak çalıştı, birçok gözlem ve görüşmeyi birlikte yaptık. Kendi başına da görüşmeler yaptı; ayrıca araştırmaya katıldıktan sonra göçmenler arasında bir çevre edinerek faaliyetlerine katıldı. Gözlem ve görüşmelerini notlar halinde yazıp verdi⁴. Tüccar ve kargocular dünyasıyla tanışmama yardım eden, bana rehberlik ve öğretmenlik yapan Emine Aksoy'a da teşekkürlerimi sunmak istiyorum.

İstanbul'da batı ve orta Afrikalı göçmenler evreni

İstanbul'daki batı ve orta Afrikalı göçmenlerin hepsi, araştırmamın evreni diye belirlediğim grup, kaç kişi? Bu konuda resmi veri olmadığı için ancak kaba bir tahmin yürütebiliriz. Var olan araştırmalar yalnız “kayıt dışı” olanlarla ilgileniyor, onları da polisin kaçak giriş yüzünden tutukladığı insan sayısından hesaplamaya çalışıyor (Brewer/Yükseler, 2006:33). Konumuz olan insanların çoğu buna girmiyor ve başka nedenlerden dolayı da bu iyi bir metot değil. Daha sağlıklı sonuçlara varmak için başka yollar denemek lazım.

İstanbul'da en büyük Sahra altı göçmen grubu Senegalliler. Bu çevreyi iyi bilen bir kargocu şöyle bir hesap yaptı: Diyelim ki Kumkapı-Aksaray civarında Senegallilerin kiraladığı beş bin daire var (hazır bulunanlar bu sayının makul olduğunda birleşti); her dairede beş kişi oturuyor desek yirmi beş bin kişi eder. Böyle göçmeni çok mahallelerde yaygın olan “etrafi Afrikalılar sardı” kaygısı mübalağa olabileceğini düşündürse de, bu tahmin gerçeğe yakın bence⁵. İkinci en büyük grup Nijeryalılar. Nijerya'da bir gazete

⁴Güner, Sabancı Üniversitesi mezunudur; o sırada Boğaziçi Üniversitesi Yüksek Lisans programında öğrenci idi.

⁵İstanbul'daki Senegalli göçmenler Senegal'de yaygın olan üç tarikattan (Kadiri, Mürüt, Ticani) birine bağlı olabiliyor. Üçünden hangisinin daha yaygın olduğunu belirlemeye çalışmadım ama bunların hepsi Maliki mezhebini takip ediyor. Tarikat üyeliği etnik kökenle kısmen ilişkili, sözelimi Woloflar daha çok Mürüt oluyor, ama bu her zaman doğru değil. Bir tarikata bağlı olduğunu kabul etmeden “Sadece Müslümanım” diyenler de var, ama aralarında Selefî denebilecek tipte yerel Müslüman adetlerini reddeden yenilikçilere rastlamadım. Senegalliler arasında bir iki tane Katolik Hıristiyan da var. Ancak şu anda İstanbul'daki göçmenler arasında ülke kökeni dinsel kimliğe baskın görünüyor. Az sayıdaki Senegalli Hıristiyanlar Müslüman olan

Türkiye ile Kuzey Kıbrıs'ta 5000 Nijeryalı olduğunu yazdı (Idonor, 2011). Şimdi yalnız İstanbul'da olanlarının bu sayıya ulaştığını söyleyebiliriz (bir bayram gününde yalnızca Katolik kilisesi ile küçük apartman Protestan kiliselerinde ayine katılan Nijeryalıların sayısı 2500'ü bulur). Kongo ve Kamerunlulara gelince, bu grupların dernek başkanları İstanbul'daki hemşerilerinin sayısını 800 ve 700 diye tahmin etti. Ama bu gibi liderler sansasyonel haberlerden çekindiği için sayıları az gösterme eğilimindedirler. Biner kişinin üstünde olduklarını varsaymak temkin sınırlarını aşmaz. Geri kalan ulusal gruplar daha küçük. Sonuç olarak bu yazıya konu olan batı ve orta Afrikalı göçmen evreninin İstanbul'da toplam 33.000-35.000 kişi civarında olduğunu tahmin edebiliriz. İstanbul gibi bir metropol için çok sayılmaz ama önceki tahminlerden çok daha yüksek⁶. Gidip gelen, sayısı mevsimle değişen tüccar ziyaretçiler bu sayıya dâhil değil.

Görüşmecilerim arasında ise 74 Nijeryalı (yüzde 44'e yakın) 33 Senegalli var (yüzde 20 kadar). Kongo ile Kamerunluların oranı yüzde 7'şer civarında. Nijeryalıların bu kadar fazla temsili tesadüflerden, belki biraz da benim şahsen Taksim-Kurtuluş-Osmanbey eksenine yakın olmamdan kaynaklanıyor. 19 ülkeden görüşmecim olmuş. Doğu Afrikalılardan sadece birkaç Kenyalı, Tanzanyalı, Sudanlı ve Eritreli var; Somalili ise hiç yok. Bu tuhaf gelebilir, çünkü Kumkapı'nın ana sokaklarından Kâtip Kasım Camii Sokağı'na kadar olan bölgeye Afrikalıların yoğunluğundan dolayı "Somali" dendiğini gazeteler bile yazdı⁷. Akşamları bu sokağın Kumkapı tren

Senegalli çoğunluğuyla, az sayıdaki Nijeryalı Müslümanlar da Hıristiyan olan Nijeryalı çoğunluğuyla görüşüp arkadaşlık kuruyor. Senegalli Müslümanların, Türkiye'de Müslüman kimliğini ne derecede ortak payda, ne derecede de bir ayırım konusu olarak gördükleri, ulusal kimlik ve din ilişkisi daha fazla araştırılmaya değer önemli konular hiç şüphe yok ki, ama burada bunlara fazla yer veremiyorum.

⁶Bütün Sahra altı göçmenlerin sayısını tahmin benim için daha zor. Tanzanyalılar en büyük grup deniyor. Somalili ve Sudanlılar sığınma talebinde bulunsa bile yıllarca Türkiye'de kalıyor, çünkü çoğu talep geri çevriliyor veya bir vize ile sonuçlanmıyor. Ayrıca bu ülkelerden veya Moritanya'dan olduğunu söyleyen herkesin gerçekten bu ülkelerden geldiği belli değil. Çok daha gevşek bir tahminle Sahra altı göçmenlerin toplamı verdiğim orta ve batı Afrikalılar sayısının en çok iki misli denebilir.

⁷Sözgelimi *Sabah* gazetesinde 19 Mayıs 2011 tarihli röportaj: "Kumkapı'daki 'Somali'" www.sabah.com.tr/Yasam/2011/05/19/kumkapidan-duz-git-sola-don-somalidesin. Bu röportaj iki neden yüzünden o sokakta çalışan bazı Afrikalıları çok sınırlendirdi: Yayınladıkları (şimdi web sitesinde görülmeyen) izinsiz çekilmiş fotoğraflar ve polisin kaçak göçmenlerin oturduğu bir daireye yaptığı bir baskın üstüne ilgisi olmayan ikinci bir haberle yan yana konup yanılması. Yayınından birkaç gün önce oralarda görüşmeler yaptığım için bu yayına ben neden oldum sandılar. Durumun farkına ertesi gün vardık. Gidip gazete ve röportajla hiçbir ilgimiz

istasyonuna yakın tarafında Somalili olduğunu söyleyen epey insana rastlanıyor. Ancak bu kişiler öbür Afrikalılarla pek karışmıyor; zaten İngilizce ve Fransızca konuşmadıklarından, pek Türkçe de öğrenmediklerinden onlarla kolayca anlaşabilecekleri bir dil yok. Doğu Afrikalılar arasında en fazla nüfusa Tanzanyalıları sahip olduğunu söyleyenler var; aralarında Senegal ve Nijeryalılar gibi ticaret, kargo işinde çalışanı çok. Bu bakımdan profilleri batı Afrikalılarla benziyor. Ama bu konuda söyleyebileceklerim fazla değil⁸.

Yaş bakımından görüşmecilerimin yüzde kırk beşi 20-29, yüzde yirmisi de 30-39 aralığında yer alıyor. Bu oranlar göçmen nüfusun genç olduğu izlenimine uygun. 40-49 yaşları arasında olanlar görüşmecilerimin yüzde on dokuzunu oluşturuyor. On bir kişi de elli yaşın üstünde (yaklaşık yüzde altı). Afrika nüfusunun genelde epey genç olduğu göz önünde tutulursa, olgun yaşta insanların beklenenden fazla temsil edildiği ortada. Bu durum nasıl açıklanabilir? Bir yandan göç birikim ve deneyimler gerektiren, her genç insanın beceremeyeceği hesaplı bir girişim; öte yandan göçmenler Türkiye’de sanıldan daha uzun yıllar geçiriyor. İstanbul’daki göçmenler arasında eksikliği açıkça göze çarpan yaş grubu çocuklar. Tablomda yalnızca dört çocuk var. Elbette görüşme yapmak için çocukları seçecek değildim, ama konuştuğum insanlar arasında aile de çok azdı. Göçmen topluluğu genellikle bir bekârlar sınıfı oluşturuyor, evli olanlar da eşini çoğu zaman memleketinde bırakıyor. Rastladığım çocukların çoğu iki vatanlı ailelere aitti; çoğu zaman Afrikalı bir erkek Türk veya Türk vatandaşı olan bir kadınla evlenmiş, ama tersi de oluyor. Böyle evliliklerin mutlak sayısı az ama zaten küçük olan evliler grubu içinde hatırı sayılır bir oran teşkil ediyor.

Bunun bir nedeni Afrikalı göçmenler arasında erkeklerin büyük çoğunluk olması (Rusya, Avrasya, Doğu Avrupa göçmenlerinin aksine). Görüşmecilerim arasında yüzde 79’a yakın erkek, yüzde 21 kadar da kadın var, ama göçmen evreninde hiç şüphesiz kadın oranı bundan da daha az. Araştırmanın ortasında pek az kadınla konuşmuş olduğumu fark edip özellikle kadın görüşmeciler aramaya başladım. Bu durum tablomdaki kadın oranının yükselmesine yol açtı.

Konuştuğum Senegallilerin arasında yüzde 27 kadın vardı; Nijeryalılar arasında kadın daha azdı (yüzde 19 civarında). Göçmen evreninde de Senegalli kadın oranının Nijeryalılardankinden yüksek olduğunu sanıyorum. Ticaretle uğraşan Nijeryalıların çoğu güneydeki kıyı bölgesinde yaşayan büyük İgbo

olmadığını açıkladık, ayrıca öfkeli dostlarımızı yazıyı yazan muhabirle ilişkiye geçirip itirazlarını ifade etmelerine yardımcı olduk.

⁸Aslı Öcal’ın tezi Kongoluların yanı sıra Kenya ve Tanzanyalılarla da yapılmış görüşmeler içeriyor (Öcal, 2005).

etnik grubundan; aralarında tek başına gelmiş kadın hemen hiç yok. Tek başına gelen Nijeryalı kadınlar genellikle yine güneydeki Edo eyaletinden ama başka etnik gruplardan oluyor. Bunu Nijeryalı erkekler söylüyor, benim tanışıklarım da öyleydi. Kadın oranı Kamerunlu görüşmecilerim arasında en yüksek (yüzde kırktan fazla), Kongolular arasında ise Nijeryalılar kadar. Yalnız bu iki ülkeden gelen görüşmeler çok az sayıda olduğu için bu oranların temsil edici özelliği hiç yok. Değişik ülkelerden gelen Afrikalı kadınların birkaçı evli ama çoğu en başta tek olarak gelmiş.

Sonuç olarak, sayıları az da olsa Afrikalı göçmenler arasında küçük bir işletme sahibi veya ücretli bir işte çalışarak geçinen, hem ailesine yardım eden hem de sermaye biriktirmeye çalışan kadınlar var. Kimisi gelmeden önce ülkesinde ticaret yapmış, kimisi ise daha genç -yirmi yaşlarında- ve aileleri tarafından gönderilmiş. Yaşı büyük olanlar arasında üç dört yıldır Türkiye'de olanlar çok. Bazılarının hali vakti yerinde. Uzun süredir İstanbul'da olan bazı Nijeryalı kadınlar önce bir Türk'le evlenmiş, Türk vatandaşlığına geçmişler. Kimisi sonradan boşanmış; Nijeryalı bir erkekle yeniden evlenen var. Bazı Senegalli hanımların kocaları gelip gidiyor; ya da kısa süreliğine gelmişler, yakında dönecekleri memleketlerinde kocaları var.

Afrikalı göçmenler Türkiye'de ne kadar zaman kalıyor? İstanbul'un toptan ticaret yerleri Laleli, Osmanbey, Merter veya Okmeydanı Perpa Ticaret Merkezi'nde rastlayacağımız Afrikalıların birçoğu mal almak için gelmiş tüccarlar. Bunlar alışverişlerini bitirdikten sonra geri dönüyor. Aralarında yılda ancak bir iki kere gelenler olduğu gibi iki üç haftada bir iş seyahati yaparak mekik dokuyanlar da var. İstanbul'a ticaret maksadıyla gelen Afrikalılarla ilk karşılaşmam 2000 yılı yazında Senegal'le Mali'de kadınların sınır ötesi faaliyetleri üzerine bir meslektaşımın birlikte yürüttüğümüz kısa bir etüt sırasında oldu (Morris/Şaul, 2005). O sırada batı Afrika'da ithalatçılar daha çok Dubai, Hong Kong gibi yerlere gidiyor, Türkiye'yi yeni yeni keşfediyordu. Şimdi İstanbul'a gelenlerin bazıları Dubai, Çin'de Guangzhou ve Hong Kong, ya da Avrupa ve A.B.D.'ye aynı maksatla gitmeye devam ediyor. Aralarında yanına yirmi otuz bin dolar nakit para alanlar da var, iki yüz bin dolar getirenler de. Bu tüccarlar arasında çok sayıda kadın bulunuyor. Özellikle tekstil ve giyim alanında çalışan bazı toptancılar Afrikalı müşterilerinin çoğunluğunun kadın olduğunu söyledi.

Bu ziyaretçi tüccarların etrafında İstanbul'da oturan, Türkçe bilen, onlara yardım eden başka Afrikalılar görürsünüz. Göçmen dünyasını iyi bilmeyen birisi ziyaretçiyle ona eşlik eden İstanbul'a yerleşmiş Afrikalıyı birbirinden ayırmakta zorluk çekebilir, ama önce bu farkı ondan sonra da göçle ticaret arasındaki ilişkiyi anlamak önemli. Bazı göçmenler önce Türkiye'ye mal almak için gelip gitmeye başlamış, sonra yerleşmiş. Ticaretten göçmenliğe geçişe ilk olarak Öcal işaret etti (Öcal, 2005). Bazıları ise ülkelerindeki tüccarlardan

Türkiye hakkında bilgi sahibi olmuş, çalışmak için gelmeye öyle karar vermiş. Kimi göçmenin arzusu da yeterli sermayeyi biriktirdikten sonra ülkesine dönüp orada iş kurmak, İstanbul'a sadece ticaret için gelmek. Görüşmeciler tablomda yalnızca yedi ziyaretçinin adı var, onlar üzerine odaklanmadım. Ama otellerde, kargo firmalarında büyük sayıda kadın ve erkek Afrikalı tüccarla karşılaştım, bir kısmıyla sohbet ettim, çoğu hakkında da görüşmecilerim ve başka tanıdıklarım pek çok şey anlattılar.

Yeni gelmiş göçmenler

Görüşmecilerimin yüzde 21 kadarı İstanbul'a bir yıldan daha az bir zaman önce gelmiş. Bunların içinde Türkiye'ye ayak bastıktan bir iki hafta sonra konuştuğum insanlar var. Türkiye'de birkaç hafta veya birkaç ay kalmış insana göçmen denebilir mi? Hukuki açıdan bakacak olursak, bu yeni gelmiş bazı kişilerin görüşmemiz sırasında geçerli vizeleri vardı, dolayısıyla bunlar teknik anlamda henüz turistti. Bunları ziyaretçi iş adamlarından ve kadınlarından ayırmamın nedeni bana söyledikleri veya daha doğrusu sözlerinden çıkarsadığım niyetleri idi. Aynı zamanda yeni gelmiş insanların tek tip olmadığını, aksine birbirlerinden oldukça farklı olduklarını da görüyoruz. Sözelimi Kamerun'dan yakın zamanda gelmiş iki genci, Manuel ve Boniface'ı ele alalım⁹. Onlarla Kurtuluş'ta iki katlı müstakil bir binada oturan Graciela'nın evinde tanıştım. Bu ferah mekânda yemek ve meşrubat servisi yapılıyor; Kamerunluları ilgilendiren bazı önemli toplantılar yapılıyor, ara sıra de şehre yeni gelen bir iki kişi kalıyor. Kamerun'dan bazı tanıdıkları gelmeden önce Graciela'nın telefon numarasını vermiş onlara, gelince hava alanından aramışlar, bir taksiye binip eve gelmişler. Bu iki misafir ev sahibine kalmak için veya yedikleri yemekler için ödeme yapmadıklarını söylediler, yalnız evin işlerine yardım ediyorlarmış, ama kadına duydukları minnet altında ezildikleri belli idi. Durumları düzeldiği zaman kadına bu yardımı belli bir şekilde ödeyeceklerini tahmin ediyorum. Her gelen yolcu bu kadar talihli olmuyor. Kimisine Taksim'e veya Kumkapı'ya gidip etrafta gördüğü herhangi bir Afrikalıya yanaşması, yardım istemesi, hemşeri bulması tavsiye ediliyor. Birçoğu otellerde bir kaç gece geçirdikten sonra oradan kalabalık bodrum katlarına geçiyor. Bazen kira arkadaşıyla bölüşülüyor, ama geniş bodrum daireleri kiralayıp göçmenlere ücret karşılığı yatak ve yemek hizmeti vererek pansiyonculuk yapan yerleşik Afrikalılar da var. Bu daireler bazen o kadar kalabalık ki yataklar nöbetleşe kullanılıyor; nöbeti gece gelmeyen sokaklarda, internet kafelerde, Afrika lokantalarında vakit geçirerek sırasını bekliyor.

⁹Görüşmecilerimin kimliğini korumak için onlara bu yazıda takma adlar veriyorum.

Afrikalılar bu pansiyonlara “çek-yat” diyorlar. Her durumda yeni gelmiş göçmen adayı kira ödüyor, yemek satın alıyor, ara sıra parası çalınıyor veya haraç vermek zorunda bırakılıyor ve kısa zamanda bir gelir kaynağı bulmazsa yanında getirdiği birikmiş parası tükeniveriyor.

Manuel, Duala şehrinde üniversiteyi bitirmiş, sonra aylarca iş aramış bulamamış. Yurt dışında talihini denemeye karar vermiş. İstanbul'a geleli bir kaç ay oluyordu. Boniface geleli ise iki hafta bile olmamıştı. Konuştuğumuzda morali müthiş bozuktu. Gelirken Fransızcadan başka İngilizce de konuşabildiğine güvenmişti, biri olmazsa öbürüyle anlaşırım diye düşünüyordu. İstanbul'da Türkçeden başka dil konuşan tek bir insana rastlamayacağı hiç aklına gelmemişti. Sabahları inşaat alanlarına gidiyor, araba kürek ne bulsa kavrayıp iş aradığını belirtmeye çalışıyordu, ama hep bırak diye işaret edip gönderiyorlardı. Ayrıca kafelerde internetten Türkçe öğrenmeye çalışıyordu (buna da cüzi de olsa saat başı bir para vermek gerekiyor) ama Türkçe hiç kolay gelmiyordu. Gelmeden önce Boniface Kamerun'da bir sabun fabrikası için şoför olarak çalışıyormuş. Maaşı yüz dolara bile tekabüle etmiyormuş, ancak kamyonla taşraya gönderseler buna biraz harcırah ilave ediyorlarmış. “Azar azar para biriktirip dışarıda kısmetimi aramaya karar verdim” dedi. Pasaport çıkarmak, Türkiye vizesi almak için çok masraf etmişti. Bu görüşmeden iki ay kadar sonra Boniface, Ezgi ile bir buluşmasında, mahalledeki Türk erkeklerinden şikayet etmiş; gruplar halinde gelip hakaret ediyor, saldırıyorlarmış. Cep telefonunu kırmışlar, yenisini almak zorunda kalmış, onu göstermiş. Bir arkadaşının Türk kız arkadaşı varmış, bir grup erkek gelip bu kızın yanında onu ölümle tehdit etmişler, korkudan ikisi şimdi dışarıda buluşamıyormuş. Boniface'in hala sürekli bir işi yoktu. Belçika veya Fransa'ya gitse belki daha iyi olacağını, bunun hayalini kurduğunu söylemiş. Kamuda Afrikalıların günlük hayatta karşılaştığı dışlayıcı zihniyet hemen hiç tartışılmıyor, hatta bu konuda bilgiye dayanmayan temelsiz romantik sözler tekrarlanıyor. Öcal'ın tezi bu konuda aydınlatıcı ayrıntılar veriyor; Esra Özcan'ın öncü yazısı da düşündürücü başka tür bir analiz sunuyor (Özcan,2011; Öcal, 2005). Sokakta “Zenci”, “Hellolar”, “Ali Baba” deyip burun kıvrımlar, mahallede çocukların “Gâvur geldi” diye bağırarak annelerine koşmaları benim sık duyduğum cinsten ayrıntılardı.

Göçmenlerin düşünceleri ve uzun vadeli amaçları deneyimlerine bağlı olarak değişiyor. Bazen kalmak için geliyorlar, ama birçok şey sandıklarından değişik çıkınca ülkelerine geri dönmek veya başka yere gitmek istiyorlar. Terside oluyor. Mal alıp hemen dönmeye niyetli bir insanın parası ve pasaportu çalınıyor, dönemez oluyor veya dönmeye utanıyor, kalmaya karar veriyor. Ama çalışmaya gelenlerin çoğu Türkiye hakkında bir şeyler duymuş. Sık duyduğum bir cümle “İnternet üzerinde araştırma yaptım” oldu. Birine sonunda “Ne araştırdınız?” diye sordum; değişik ülkelerin gayri safi milli hasılasına, büyüme

oranına, başka ekonomik verilerine bakmış. Biraz safça ama gelen göçmenler arasında epey okumuş insan olduğuna örnek. Yine de malumatın çoğu Türkiye'ye gelip giden tüccarlardan ediniliyor. Ek olarak şimdi bir de Afrikalı öğrencilerin tatillerde veya dönüşlerinde getirdikleri gözlemler var. Tüccarlardan kimisi bana "Sorulara garantili bir işiniz yoksa gitmeyin, sefil olursunuz diyorum" dedi. Bazı göçmenler Türkiye'de vize süresi dolmaları sınır dışı etmiyorlar, kimisi de fena durumda değilmiş diye duyduklarını söyledi. Başta sıkıntı çekeceklerini kabul ediyorlar, zamanla durumlarının düzeleceğini umuyorlar, İstanbul'da örneklerini de görüyorlar.

İstanbul'a gelenlerden bazıları baştan değişik konumda. Örneği Kumkapı'da bir Nijerya lokantasında tanıdığım Nelson. O gece biraz çakırkeyif ve konuşkandı, kendisini gösterişli bir şekilde "İstanbul'daki Kamerunluların başkanı" diye takdim etti. Bir ay kadar sonra bu şık giyimli, orta yaşlı insanla Aksaray'da kaldığı turistlere hizmet veren pahalıca otelinin yanında bir görüşme yaptım. Türkiye'ye yedi ay kadar önce gelmişti. Önce bir süre Dubai'de kalmış, sonra İspanya'da dört yıl geçirmişti. Okumuş Kamerunlular için olağan bir şey olan mükemmel Fransızca ve İngilizcesinden başka akıcı İspanyolca konuşması bunu doğruluyordu. Dubai ilişkisi de dikkate değer, çünkü Kurtuluş'ta Kamerunluların önemli toplantılarını yaptıkları evin sahibi hanım da bir süre Dubai'de yaşadığını söylemişti, hatta orada halen lokanta sahibi olan bir akrabası vardı. Nelson ilk geldiği zaman Kurtuluş'ta oturmuş, ama orada Kamerunlular çok olduğu için sık ziyaretlerinden rahatsız oluyormuş, biraz uzakta oturmayı tercih etmiş. İstanbul'da bir kaç yüz Kamerunlu bulunduğunu, bunların dış ticaretle meşgul olduğunu söyledi. Nelson sanıyorum Manuel'le Boniface gibilerini değil, yalnız iş sahibi tüccarları düşünüyordu. Bunlar Kamerun'dan altın, şeker, kahve gibi ham maddeler ihraç ediyormuş, ticaretin çoğu da Türkiye üzerinden Rusya gibi ülkelerle imiş. Türkiye'ye ihracat yok mu diye sorunca Kamerun'un kamış şekerinin Türkiye'deki pancar şekerinden daha ucuz olduğunu ama bunun imkânlarını araştırmaya henüz fırsat bulamadıklarını söyledi. Nelson'ın önem verdiği şeylerden biri İstanbul'a geldikten sonra Kamerunlu işadamları arasında çıkan anlaşmazlıkları çözüme bağlayabilecek bir hakem kurulu oluşturması idi. Taraflardan biri hakemin kararını kabul etmezse ona söz dinletecek ceza imkânları buluyorlarmış. Görüşmemiz aralıksız çalan cep telefonu, çalışanlarıyla yaptığı uzun konuşmalar, randevu almalar, ayrıntılı açıklamalarla kesiliyordu. Çalıştırdığı Kongolulardan başka İngilizce ve Fransızca için iki de maaşlı Türk tercüman tuttuğunu söyledi. Bu meşgul adamla bir daha görüşme yapmak kısmet olmadı. Kurtuluş'taki Afrika barlarının birinde bir akşam daha rastlaşmak istedim ama o günlerdeki yorgunluğumdan ona da fırsat olmadı.

Bazı güney Nijeryalılar da İstanbul'a bilinmezlikler içinde değil, kurulmuş bir işe katılmak üzere geliyor. İstanbul'da İgbo etnik grubundan

işadamları ihracata dayalı bir ticaret ağı kuralı beri buna imkân açıldı. Yeni geleni babası, abisi veya başka bir yakını çağırıyor. Çoğu zaman yükseköğrenim görmüş veya ticarete tecrübeli oluyor, sorumluluklar alabiliyor. İşyerleri ise Nijerya ile Türkiye'de el ele yürüyen hatırı sayılır aile işletmeleri veya ortaklıklar olabiliyor. Osmanbey'de ziyaret ettiğim bir işletmeyi ele alalım: Üst daireleri konut olan güzel bir binanın alt tarafında iki kata yayılmış; dışarıdan ayrı merdivenle girişi olan bir yarı bodrum ve altı yedi basamak sokak seviyesinin üstünde ilk kat. Bodrum katında müşterisinin çoğu göçmenden oluşan bir *callshop* ve internet kafe var. Üstteki kat ikiye ayrılmış; bir yanında yine göçmenlerin çalıştırdığı ve göçmenlere hizmet veren kadın ve erkek kuaförleri, öte yanında da bir nakliye ve ihracat şirketinin ofisi var. Bu ofiste iki masa üzerinde bilgisayarlar ve başına geçmiş birkaç genç insan görüyorsunuz. Çeşitli hizmetler veren bu işyerinin sahipleri iki Nijeryalı ortak; ikisi de Türk vatandaşı kadınlarla evlenmiş, kendileri de Türk vatandaşı olmuş. Öbür genç çalışanlar yine Nijerya'dan davet edilmiş akraba veya tanıdık yöneticiler veya rehberler. İş için gerekli İngilizceyi ve İgbo dilini biliyorlar, Türkçe de öğreniyorlar ama kimisi az biliyor kimisi çok. Böyle işletmeler Nijerya'dan getirilen sermayeyle başlıyor, Türkiye'de kazanılan kârlarla büyüyor. Türkiye'nin ticaret hayatına katkıda bulunuyor, vergi veriyor. Nijerya asıllı işyeri sahipleri aynı zamanda parasız hemşerilerinden veya akrabalarından bazılarını da ücretli çalışmak üzere getirtiyor. Nijeryalı İgbolar arasında ücretli çalışanların patronu hep başka bir İgbo oluyor, başka türlüsüne nadiren rastlanıyor.

Vize ve çalışma izni

Bu insanlar Türkiye'ye nasıl geliyor? Batı ve Orta Afrikalı göçmenlerden konuştuklarımın hemen hepsi ülkelerindeki Türk konsolosluklarından edindikleri turist veya iş vizeleriyle ve uçakla doğrudan İstanbul hava limanlarına gelmiş. Benden beş yıl önce yaptıkları araştırmada Yüksekler ile Brewer da örneklemelerindeki bütün Nijerya ve Kenyalıların, Kongolulardan da çoğunun Türkiye'ye vizeyle geldiğini bulmuştu (Yükseler/Brewer, 2011: 140). Türk Hava Yollarının Lagos ve Dakar dâhil çok sayıda Afrika şehrine hat açması ticari ilişkileri olduğu gibi yolculukları da kolaylaştırdı, ama eskiden olduğu gibi Fas Hava Yolları, Emirates Havayolu (Dubai üzerinden) veya başka hava şirketleriyle gelenler de var.

Göçmenlerin ülkelerinden çıkmadan önce Türkiye vizesini nasıl aldıklarını anlamak kolay değil ama genellikle aracılar, iş bitiriciler gerektirdiği ve epey pahalıya mal olduğu anlaşılıyor. Mal mülk sahibi olan tüccarlar için, hele bir de daha önce Türkiye'ye girip vize süresi içinde çıkmışlarsa, bu bir mesele değil. İlk defa gelenler için durum farklı. Hukuki giriş yapmak için

(pasaport, vize ve bilet) binlerce dolar harcayanlar olduğunu duydum. Göçmen bazen bu parayı ancak borçla edinebiliyor veya elinde avucunda ne varsa, araba, ev, dükkân, mobilya, satıyor. Tüccarların gelip gitmesi öbürlerinin de vize almasını kolaylaştırıyor. Tüccarlar için davetiye mektubu gönderen ihracat mağazaları ve kargo şirketleri bazen onların tanıdığı veya kendi yanlarında çalışan rehberlerin önerdiği başkaları için de davetiyeler gönderiyor (göçmenlere bunun da bir maliyeti vardır tahmin ediyorum). Yalnız unutmayalım ki yurt dışında konsolosluklara sunulan bütün vize istekleri sonunda Ankara'da İçişleri Bakanlığı'nın emniyet dairesine geliyor; onlar bazen İstanbul'daki Yabancılar Şube Müdürlüğü'nden bir istek hakkında bilgi istiyor, davetiyeyi yazıp gönderen işadamına bir memur gönderilip doğruluğu tahkik ediliyor. Dolayısıyla Türkiye'ye Afrika'dan hem ithalatçı tüccar hem çalışma niyetiyle göçmen getiren vize işlemi Emniyet Genel Müdürlüğü'nün bilgisi dışında gerçekleşmiyor.

Bu noktada bir de Afrika'nın birçok başkentinde açılan Gülen cemaati okullarını, bunların mezunlarını, son yıllarda Afrika'nın değişik taraflarında yatırım yapan, fabrika açan Türk işadamlarını düşünürsek, Türkiye vizesi almayı isteten ve kolaylaştıran toplumsal ağların son yıllarda ne kadar genişlediğini tahmin edebiliriz.

Verilen turist vizeleri genellikle üç aylık ama bu süre içinde ancak üç hafta ikamet izni tanıyor (Büyük tüccarlara çok daha uzun vizeler veriliyor.) Avrupa veya Amerika ülkelerinden gelenler ellerindeki kısa süreli vizeyi İstanbul'da Vatan Caddesi'ndeki Emniyet Müdürlüğü'nde fazla sıkıntı çekmeden uzun süreli bir ikamet iznine çevirebiliyor, ama Afrikalılar bu konuda zorluk çekiyorlar anladığım kadarıyla. 2010 yılında buna büyük bir engel, uzatma işlemi için ödettirilen ikamet harcının akıl almayacak kadar yüksek olmasıydı. Değişik ülke vatandaşları için farklı miktarda olan bu harçlar o sırada yıllık ortalama bin dolar civarındaydı. 2012 yılında bu harç oranları hissedilir derecede indirilmiş olsa da başka zorluklara eklenince Afrikalı göçmenlerin en zenginleri hariç birçoğu için erişilmez bir imtiyaz olarak kalıyor. Çoğu, hava limanında hukuki bir giriş yaptıktan sonra vize süresini aşılıyor ve "kayıtsız" hale düşüyor.

Göçmenlerin karşılaştığı ikinci büyük engel, emniyetten ikamet izni alsalar bile hukuki statüde olmak için sonra bir de çalışma izni edinme gerekliliği. Yabancıların çalışma izinlerini 4817 numaralı 27 Şubat 2003 tarihli kanuna göre Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı veriyor (*Resmi Gazete*, No. 25040, 6 Mart 2003). İzin Türkiye'ye girmeden önce alınması, sonra çalışma vizesi talep edilmesi öngörülmüş. Normal olarak başvuruyu bir işveren yapıyor. İzin çalışana bir yıllık veriliyor, altı yıla kadar uzatılabiliyor, ama aynı meslek ve işletmede çalışmak için; işyerinden ayrılan iznini de kaybediyor. İşveren için ise o işi yapacak aynı niteliğe sahip T.C. vatandaşı bulunmaması

şartı var. Kargo işinde iseler, tuttıkları diyelim ki İgbo ve İngilizce bilen, Afrika örf ve adetlerini tanıyan personelin “aynı niteliğe sahip” tanımına girdiğini düşünülebiliriz, ama kararı veren otorite sadece diploma vasfını kabul ederse talebi geri çevirecektir. Ayrıca her bir yabancı için belli sayıda T.C. vatandaşı istihdam etme gereği Afrikalı ücretlilerini resmileştirmek isteyen kanuni işletme sahiplerini kısıtlıyor. İş bilir Nijeryalılar arasında ikamet durumunu yoluna koyduktan sonra, önce Sosyal Güvenlik Kurumu’ndan sicil numarası alıp uzun dolambaçlı yollardan çalışma iznine erişerek durumunu hukukileştirmiş olanlara rastladım, ama bunu çalıştırdıkları Afrikalı işçiler için tekrar edemiyorlardı. İşletmelerin yabancı istihdamı karmaşık şekillerde kanunen sınırlanmış durumda. Bağımsız çalışan yabancılar ise “beş yıl kanuni ve kesintisiz olarak ikamet” ettikten sonra başvurabiliyor; göçmenler için nerdeyse imkânsız bir şart. Türk vatandaşı ile evli olanlara bile çalışma izni için üç yıl ikamet şartı var ki bu süre içinde geçimlerini bir başkası sağlayacak diye düşünülmüş demektir.

Futbolcular

Türkiye’ye çalışmak için gelen belirgin bir grup olan sporcuları ayrıca ele almamız gerekiyor. Bu grubun en büyük çoğunluğu futbolcular, ama basketbol gibi başka sporlar için gelmiş genç göçmenlere de rastladım. Afrikalı gençler için Türkiye’yi öne çıkaran en önemli olgu tanınmış Afrikalı oyuncuların Türk takımlarına alınması oldu. Efsanevi futbolcu Uche Ukechukwu (sonradan Deniz Uygur adını aldı) 1993-2002 yılları arasında Fenerbahçe, 2002-2006 arasında da İstanbulspor için oynadı. Nijeryalı bir İgbo olan Jay-Jay Okocha (sonradan Muhammed Yavuz oldu) iki yıl Fenerbahçe’de oynadıktan sonra 1998’de Fransız takımı PSG tarafından 24 milyon civarında bir parayla transfer edilerek zamanın en pahalı oyuncusu haline geldi. Yine Nijeryalı Daniel Amokachi 1996-1999 yıllar arasında Beşiktaş’ta oynadı. Bu haberler Afrika ülkeleri basınlarında büyük yankı uyandırdı. Birçok kabiliyetli gençte Türkiye’de oynama hevesi uyandırdı. Türk takımlarının bazı uluslararası başarıları bunu daha da destekledi. Konuştuğum bir Senegalli Türkiye’ye ilk ilgiyi 2000 yılındaki Türkiye-Senegal maçından sonra duyduğunu ve bilgi toplamaya başladığını söyledi.

Bir internet sitesindeki listeye göre, 2010-2011 yılında Türkiye Süper Lig takımlarında oynayan, on yedi Afrika ülkesinden otuz üç futbolcu vardı (<http://www.afrikaulkeleri.net/2010/10/afrikal-futbolcular-turkiyedeki.html>). Amatör ligde oynayanların sayısını bilmiyorum ama bunun birkaç katı olduğu tahmin edilebilir. Bunların dışında bir takımında yer edinme, kontrat imzalama umuduyla İstanbul’a gelmiş, denemelere çıkan, fırsat kollayan yüzlerce Afrikalı oyuncu olduğunu sanıyorum. Bunların bazılarını hafta içi günlerde

sabah erken saatte Feriköy'deki Mustafa Sarıgül Stadyumu'nda görmek mümkün. Kendilerini formda tutmak için aralarında antrenman maçları yapıyorlar, belki de amatör veya profesyonel bir takımdan bir gözcünün kendilerini keşfedeceğini umuyorlar. Göçmen futbolcular kendi aralarında lig-altı takımlar da teşkil ediyor; bunlar İstanbul takımlarıyla özel maçlar yapıyor. Başka bir büyük girişim on yıldan beri İstanbul'da düzenlenen Afrika Ülkeleri Kupası. 2011'de bazı büyük Nijeryalı işadamlarının ve bir bankanın desteğini alan bu turnuvada, göçmen futbolcular Afrika ülkelerinin adlarını taşıyan takımlar oluşturuyor ve yine Feriköy Mustafa Sarıgül Stadyumu'nda bir ay boyunca, hafta sonlarında İstanbul'daki Afrikalı göçmen topluluğu içinde büyük şevk uyandıran karşılaşmalar yapıyorlar¹⁰. Ancak önceden büyük takımlardan biriyle kontrat imzalamayıp çalışma izni almadan gelenler, profesyonelliğe geçmeye çalışırken karşılarında öbür göçmenlerin karşılaştığı aynı hukuki engelleri buluyorlar. Seçmelerde başarı gösterebilir bile küçük profesyonel takımlar yabancılar için çalışma izni çıkaramıyor, amatör lig dışındaki takımlarda oynayamıyorlar (süper amatör liginde bile oynayamıyorlar).

Araştırma yılı sırasında birçok defa duyduğum bir tip hikâyeye işin bir başka acıklı yanını ortaya koyuyor. Menajer olduğunu söyleyen insanlar Türkiye'den Afrika ülkelerine gidip kabiliyetli gençleri Türk takımlarına yerleştirme vaadiyle getiriyor, sonra burada yüz üstü bırakıyormuş. Bunların getirdikleri gençlerden peşin bir komisyon aldıkları oluyor, böylece onları dolandırmış oluyorlar, ama bazen onu da yapmıyorlar; bu gençleri niye Türkiye'ye getirip sonra kendi haline bıraktıklarını ben bölük pörçük anlatılardan çıkaramadım. Ama böyle çok sayıda vaka olduğu kesin gibi görünüyor. Bir Hollanda televizyon kanalı 2010 yılı Aralık ayı ortalarında İstanbul'da göçmenler arasında bir belgesel çekerken bir uçak dolusu Nijeryalının bu konuda yana yakıla anlattığı hikâyeleri ana konularından biri yaptı (bazı çekimlerinde bulundum). 2011 yılı başlarında geçen başka bir olayı Gineli bir futbolcu anlattı bana. Bir menajer kalabalık bir grup Senegalli oyuncuyu getirip Aksaray'da bir otele yerleştirmiş, sonra sırta kadem basmış. Oyuncular otelde kendi başlarına kalınca yüklü bir fatura biriktirmişler. Otelci onları polis çağırıp hapse attırmakla tehdit etmiş. Sonunda Trabzonspor'da oynayan Gineli İbrahim Yattara durumdan haberdar edilmiş, gelip oyuncuların otel hesabını ödemiş, böylece ülkelere dönebilmişler. Manisaspor'da oynayan

¹⁰2011 yılı Haziran ayında düzenlenen İstanbul Afrika Ulusları Kupası üzerine bazı televizyon haberleri için bkz. <http://www.youtube.com/watch?v=mWZMSRLG7BI>; <http://www.youtube.com/watch?feature=endscreen&v=ZAqR34bH89U&NR=1>

yine Gineli Kalabane ve Fenerbahçe'de oynayan Senegalli Mamadou Niang da böyle mağdur olmuş Afrikalı sporculara çok yardım edermiş diye anlattılar.

Göçmen sporcular iyi bir takıma giremeyip hüsrana uğrayınca her zaman geri dönmüyor. Beklerken İstanbul'da başka günlük işler buluyor, sonunda da bazen bambaşka bir meslekte karar kılıyorlar. Futbolcu olarak gelmiş, ama sakatlandıktan sonra değişik işlerde çalışmış, bir ara berberlik yapmış, şimdi mobilya, kapı ve lüks dekorasyon eşyaları ihracatı yapan, Nijerya topluluğunun önde gelen üyelerinden birini tanıma fırsatım oldu. Nitekim Nijeryalı göçmen topluluğu içinde İgbo etnik grubundan olmayan veya Müslüman bir kökenden gelen erkekler Türkiye'ye ya sporcu ya da öğrenci olarak girmiş oluyor. Sporcu olarak Türkiye'ye gelip de en beklenmedik geçişi bence Nijerya topluluğunun önemli üyelerinden başka biri yapmış. Bazı takımlarda oynadıktan sonra spor kariyeri umduğu yükselişi göstermeyince dine dönmüş; ailesinin bağlı olduğu Katolik kilisesi ayinlerinden vazgeçip Pentekost tipli bir Protestan kilisesine gitmeye başlamış; verdikleri uzun bir eğitimde hem teoloji hem biraz bilgisayar programlama öğrenmiş. Şimdi aynı kilisede belagatiyle takdir toplayan bir pastör yardımcısı. Aynı zamanda birçok başka göçmen gibi ikinci bir iş yapıyor, karısıyla birlikte İstanbul'la Nijerya arasında giyim ihracatı işi yürütüyor.

Afrikalı göçmenler arasında az sayıda da olsa bir üst profesyonel sınıf var. Genellikle yüksekokul ve dershanelerde İngilizce öğretmeni veya uluslararası üniversite sınavlarına öğrenci yetiştirmek gibi işlerde çalışıyorlar. Türkiye'ye gelmeden kontratı veren firmaları onlar için çalışma izni çıkartmış oluyor. Ama bunun yanında Nijeryalı büyük şirketlere teknolojik alanda siparişler için Türk şirketleriyle aracılık ederek komisyon kazanmayı deneyen, işadamlarına ve diplomatlara danışmanlık yapan veya kendi hesabına tekstil dışsatımı yapmak isteyen de var; bu faaliyetlerinde yine öbür göçmenlerin başına bela olan (ikinci bir) çalışma izni alma gerekliliğine takılıyorlar. Böyle insanlar İstanbul'da tek tük, Ankara'da daha çok.

Değişik mesleklerde kontratlı gelmiş insanlara rastlanıyor. Şimdi İstanbul'da yaşayan üç genç hanım Senegal'de iken Antalya'daki otellerin temsilcileri tarafından dans/gösteri sanatı için tutulup bir yıllık kontratla Türkiye'ye getirilmiş. Daha önce de Senegal dışında mesleklerini icra etmişler. Ancak Antalya'ya geldiklerinde akşam gösterilerinden başka gündüzleri de animasyon, çocuklara bakmak gibi başka işler yapmaları gerektiğini keşfetmişler. Cüzi sayılacak bir maaşla bu kadar saat çalışmak şevklerini kırmış, güz mevsiminin başlarında yıllık kontratlarını tamamlamadan ayrılıp İstanbul'a gelmişler. Bir ara Aksaray'da bir otelde gösteri yapmayı denemişler, ancak bu da tatmin edici bir sonuç vermemiş. Onları tanıdığım zaman bir tanesi aile yanında çocuk bakıcısı, ikincisi Merter'de Afrikalı müşterilere hizmet veren toptancı dükkânında tezgahtar, üçüncüsü de Laleli'de yine tezgahtar ve

giyim modeli olarak çalışıyordu. 2012 yılı Ocak ayında İstanbul'a geldiğimde aralarına yine dansçı olan iki Senegalli genç kadın daha katılmıştı ama onların hikâyesini dinleyemedim.

Bir kaç yıldan beri İstanbul'da sadece yaz için gelen mevsimlik göçmenler de var. Genellikle Senegal veya Kongolu kadınlar. Senegal'den beş altı aylığına gelmiş birkaç hanımla biraz arkadaşlık etme fırsatı bulduk. Bazıları bu işi birkaç yıldır yapıyor, Türkçe biliyor, şehri tanıyor, daha acemi olanlara da ablalık yapıyor, yol gösteriyor. Uzun zamandan beri yerleşmiş Senegalliler bu kadınlara yardım ediyor. Kimisini evlerinde ziyaret ettik, ikram ettikleri nefis Senegal yemeğini yemek nasip oldu. Ya Aksaray Laleli civarında işportalarda Senegal'den gelmiş hediyelik el işi ürünler ve ithal saatler satıyorlar, ya da aynı işi İstanbul'un değişik semtlerindeki pazarlarda yapıyorlar.

Bir tanesi bu işe kocasıyla birlikte Senegal'de giriştikleri bir tavuk/yumurta üretme projesinden para kaybedip borç altında kaldıkları için giriştiklerini, ama kendisinin vize alması kocasınınkinden daha kolay olduğu için yolculuğun ona düştüğünü ve yalnız geldiğini anlattı. Ama kadının herhalde hatırı sayılır parası vardı elinde, çünkü Ganalı bir kundura ustası yaptığı sandaletlerden işportasında satmak ister mi diye sormak için iki çift örnek getirdiği zaman, kadın ona işini büyütmek için sermaye verip ortak olmayı teklif etti. Türkçeleri sınırlı olduğundan bu konuşmada tercümanlık ettim (adam teklifi kabul etmedi). Bu kadınların çevredeki esnafla, belediye zabıtalarıyla, polislerle dostça ilişkileri var gibi görünüyordu; ancak yazılmamış kurallar vardı. Sözgelimi işportayı ancak akşamları çıkarmalarına ve belli yerlerde satış yapmalarına göz yumuluyordu, yoksa birkaç günlük kazancı silip götürün külfetli bir para cezası yiyorlardı. Kongolu hanımlar daha başka türlü. Bunlar perakendecilik yapmıyor. Belki sonunda mal alıp Kinshasa'ya götürme amaçları vardı, ama İstanbul'da yaz aylarında yabancı erkeklerle birlikte olduklarını söyleyen göçmen erkekler oldu.

Transit göç konusu

Kısa süreli yerleşimlerden söz açmışken “transit göç” sorununa değinmemek mümkün görünmüyor. Transit burada batı Avrupa ülkelerine gitmek isteyen, ama artan sınır kontrolleri yüzünden bunu doğrudan yapamayan insanların Avrupa'ya komşu ülkelere gidip oradan hedeflerine ulaşması anlamına geliyor. Son yıllarda Avrupa Birliği'nin göç politikasında bu konu önem kazandı. Kuzey Afrika'da Fas ve Libya ile Türkiye köprü ülkeler arasında adı en çok geçenler oldu. Avrupa Birliği ile pazarlıklarda, Türkiye'nin de Avrupa Birliği'ne giriş görüşmelerinde “transit göç” büyük önem kazandı. Deyim kısa zamanda üniversitelerde ve başka kurumlarda yapılan göç

araştırmalarına yön vermeye başladı. Son zamanlarda eleştirel tutum takınan yazarlar, transit fikrinin tamamen Avrupa Birliği'nin iç siyasi zorunluluklarından çıktığını savunuyor. Uluslararası bir derginin bu konuya ayrılan özel sayısı buna örnek (Collyer vd., 2012: 407-414). Bu sayıda Türkiye'yi ele alan iki uzman "transit göç" deyiminin yalnız betimleyici olmadığını, aynı zamanda bu olguyu oluşturan bir edim olduğunu ileri sürüyor, aynı zamanda da başka türlü göç olaylarını görünmez kıldığına dikkati çekiyor (İçduygu ve Yükseler, 2012: 441-456).

Göç gerçeğine genel olarak bakınca, daha iyi bir hayata erişmek için o kadar büyük fedakârlıklar yapıp uzaklara giden bir insanın başka imkânlar kollaması, bilgisi arttıkça yeni hedefler seçmesi pek şaşırtıcı sayılmamalı. Dünyanın her tarafında olduğu gibi Avrupa'nın içinde de bir ülkeden bir ülkeye geçmiş göçmenlere rastlamak mümkün. Ama Almanya'dan sonra Fransa'ya çalışmaya gitmiş bir Balkanlı veya Türk'e, Dubai'de vakit geçirdikten sonra Çin'e yerleşen bir Afrikalıya, ya da İstanbul'da karşılaştığım bazı Senegalliler gibi Brezilya'da talihini denedikten sonra Türkiye'ye gelmiş insanlara transit göçer denmiyor. Kavram hem muğlak hem de bazı siyasi programlara son derece yakından bağlı (Düvell, 2012: 115-127).

İstanbul'da bir Avrupa ülkesine gitme amacıyla yola çıkmış ama ara halkası olarak Türkiye'ye gelmiş, Yunanistan sınırını geçmeye niyetli, oradan da Batı Avrupa'ya gitmeye kararlı insanlar yok mu? Var, öyle bir kaç kişiye de rastladım. Genç insanlardı; göç kararını liseyi bitirince aileleri almış, masraf edip Türkiye'ye göndermişler, yolun gerisi için de yanlarına hatırı sayılır bir para vermişler. Bu transitçiler genellikle İstanbul'da yerleşmiş hemşeri olan dolaylı bir tanıdığa emanet ediliyor, Batı Avrupa'ya geçmek için kontakları bulmada ona güveniliyor. Bazı genç kadınların ise pasaport, vize, uçak masrafları ailelerine borç olarak verilmiş; Avrupa'da yapacakları işle bu yüklü parayı geri ödemeyi üstlerine alıyorlar. Bu kızlar çok belli bölgelerden geliyor, aileleri de bazen borcu kapattıktan sonra bir erkek kardeşlerini Avrupa'ya getirtmesini bekliyor onlardan. Ülkeden ülkeye geçerken bir sonraki durağa iletecek kişilerin yanında konaklıyorlar, dışarıdan bakanda rayına oturmuş bir ilişkiler düzeni olduğu izlenimi uyanıyor.

Avrupa'ya geçiş olayını insan bazen tanıştığı bir göçmeni arayıp da bulamayınca fark ediyor; "gitti" diyorlar. IIMP'nin Cumartesi günleri göçmenlere Taksim'deki Ayia Triada Rum kilisesinin bahçesinde ikram ettiği öğle yemeklerine 2010 yazı başında yüz kadar işsiz Afrikalı gelirmiş dendi bana; benim gittiğim güz aylarında yirmi otuz kişi ya geliyordu ya

gelmiyordu¹¹. Gerisi “gitmiş” dediler. Transitçilerin hedef olarak seçtikleri ülkelerde çoğu zaman akrabaları veya arkadaşları var. Ağırlayacak, uyumlarını kolaylaştıracak, iş bulacak bir tanıdık olduğu için gidiyorlar. Görüşmecilerim arasında bana bu izlenimi veren azdı, ama başka bir araştırmacı olsa bazı görüşmecilerim belki başka türlü konuşacaktı, kestirmek zor¹². Ayrıca Türkiye’ye doğu sınırlarından giren veya Somali, Sudan gibi yerlerden gelen, iltica talebinde bulunma ihtimali yüksek olanlar arasında oranlarının daha yüksek olduğunu tahmin ediyorum. Görüşmecilerime ulaşma metodum ve belirlediğim araştırma evreni pek fazla transitçi göçmene rastlamamış olmamı açıklayabilir.

Bununla beraber İstanbul’daki batı veya orta Afrikalı binlerce göçmen üzerine bir araştırmaya başlarken transit kavramını çıkış noktası yaparsak bu olgunun en önemli noktalarını gözden kaçıracağımıza tamamen ikna olmuş durumdayım. Birincisi, alınan önlemlere rağmen Avrupa’ya geçiş kapatılmış değil. Piyasada bu iş için (geçiş yolunun güvenilirliğine ve konforuna bağlı olarak) birkaç yüzden birkaç bin liraya kadar fiyatlar fısıldanıyor. Dolayısıyla gitmekte kararlı olanlar yolunu buluyor. Gerçi bu işte başarının eldeki para imkânlarına bağlı olduğu doğru; az parası olanlar veya şansı yaver gitmeyenler arasında sınırdaki takılanlar ya da geçtikten sonra yakalanıp geri gönderilenler, hatta ölenler oluyor. Ancak İstanbul’da yıllar geçirmiş bu kadar çok Afrikalı göçmen bulunduğuna göre hepsi böyle bir durumdadır diye düşünmek çok yanlış olur¹³. İkincisi, insanların görüşleri ve amaçları zamanla değişiyor. Transit göç çerçevesinde çalışan araştırmacılar çoğu zaman bunun bir tek yönde olabileceğini varsayıyor görünüyorlar; Avrupa’ya gitmek isteyip de beceremeyenlerin takıldıkları ülkede gönülsüzce kalmaları. Ama öbür türüsü de oluyor. Başta İstanbul’a isteyerek gelen bazı insanlar zamanla Avrupa’da (veya kuzey Amerika’da) ilişkiler geliştiriyor, bu yerlerin daha büyük

¹¹İstanbul’da göçmenlere sağlık hizmeti veren ve başka ciddi hayır işleri yapan IIMP (İstanbul Interparish Migrant Program) sığınmacılar kadar burslu öğrencilerin de yararlandığı çeşitli dillerde parasız kurslar da açıyor.

¹²Ancak göçmenler arasına öğrenci anketörler gönderip onlara “Türkiye’den sonra hangi ülkeye gitmek istiyorsunuz?” diye soru sordurunca da son derece anlamsız yüksek oranda “Avrupa” diye cevaplar çıkacağı belli; anket çalışmalarının metod konusunda daha hassas olmaları gerekiyor.

¹³Libya’daki Sahra altı ülkelerden gelen göçmenler üzerine inceleme yapan Bredeloup, orada da (Kaddafi rejimini düşmesinden önce) çoğunun Avrupa’ya geçmek için değil, Libya’nın faal petrol ve inşaat sektörlerinde çalışmak için geldiklerini, ama Libya hükümeti Avrupa Birliği’nin baskısı altında bunları sınır dışı etmeye kalkışınca ortaya çıkan çok yönlü zorlukları ve haksızlıkları anlatıyor. (Bredeloup, 2012: 457-467).

imkânlarını anlayınca değişik bir ülkeye geçme ihtirası başlıyor. Görüşmecilerim arasında Yunanistan'a geçtikten sonra orada karşılaştıkları işsizlik yüzünden İstanbul'a dönenler de var. Senegalli bir beyin ise biri İstanbul'da biri Portekiz'de yerleşmiş iki karısı vardı, kendisi de ikisi arasında mekik dokuyordu.

Başka durumlar da oluyor. Tanıdığım Ganalı okumuş bir futbolcu 2005 yılında İstanbul'a Bulgaristan'dan yedi günlük bir vizeyle gelmiş. Bulgaristan'da kontratlı olarak oynadığı takım ödeme yapmakta zorluk çektiği için eskiden Tunus'taki oynadığı spor takımına dönmek istiyor (ondan önce de Hong Kong'da futbolcu olarak bulunmuş, sonra Mısır'da bir ekibin genç takımında oynamış). Bulgaristan'da Tunus Konsolosluğu olmadığı için vizesini Türkiye'den almayı planlıyor. Ama işler umduğu gibi gitmiyor, vize talebi reddediliyor; Bulgaristan'a da dönemiyor, bir anlamda İstanbul'da mahsur kalıyor, "kayıt-dışı" duruma düşüyor. Yapacak başka işi olmadığından İstanbul'da tanıştığı Afrikalılarla top oynamaya başlıyor. Şimdi yedi yıl sonra, bir Türk kızla evlenmiş, bir çocuğu olmuş, İstanbul'un çok katlı yeni yerleşim merkezlerinin birinde güzel bir dairenin sahibi ve Türk vatandaşı olma yolunda. Aynı zamanda İstanbul'un Pentekost yönelimli Protestan kiliselerinden birinin önde gelen üyelerinden biri. Bu gencin bir yerde şansı Gana'da paralı bir aileden gelmesi, aile kendisini İstanbul'daki düşkünlük günlerinde destekleyebilmiş. Ama bu eğrinin hangi tarafına "transit" diyebiliriz?

Göçmenlerin niyetlerini tahlil ederken önemli olan bir başka nokta görüyorum. "Avrupa", "Orta Doğu", "Uzak Doğu" kavramları doğal değil, söylemde ve sözle yaratılmış gerçeklikler; bunlar dünyanın her tarafında geçerli değil. Sahra altı ülkelerden gelen birçok Afrikalı için (okumuşları dâhil) pratikte bu coğrafi-kültürel kategoriler, ya da beyaz, sarı, kara, kırmızı ırk gibi Avrupa'nın eski ama hâlâ yaygın ayrımları fazla bir anlam taşımıyor. Belki de zaman zaman dünyaya koyu benizli/soluk benizli ya da Afrika kıtası/deniz aşırı gibi ikili zıtlıklar merceğinden bakıyorlar. Bir yabancı, Afrikalıların konuşmalarından Dubai, Guangzhou, İstanbul, Brüksel, New York gibi şehirlerin apayrı coğrafyaların parçaları değil de sanki aynı bir "dış" kıtanın benzer öğeleriymiş izlenimi edinebilir. Afrikalı göçmenlerin çoğu için, başında, Türkiye zaten "Avrupa". İstanbul'da katıldığım Pazar ayinlerinin bazılarında pastörler cemaatlerine "Şimdi artık Avrupa'dayım diye şunu bunu yapabilirim sanmayın" mealinde vaazlar veriyorlardı. Afrikalı göçmenlerin çoğu sanıyorum "Türkiye" ve "Orta Doğu" gibi anlam sınıflarını, bunların "Avrupa"dan başka olduğunu, zamanla İstanbul'daki çevrelerinde duydukları sözlerden ve Batı Avrupa'da yaşayan hemşerilerinin tepkilerinden öğreniyorlar.

Bir yıldan fazla kalmış göçmenler

Görüşmecilerim arasında birle üç yıl arasında Türkiye’de kalmış olanların oranı nerdeyse yüzde 43, yani büyük çoğunluğu oluşturuyor. Üçle on yıl arasında kalmış olanların oranı ise yüzde 24’e yakın. Bu oranlar Yüksekler ile Brewer’ın örneklemindeki Afrikalılarınkinden biraz yüksek ama aradaki fark az, ayrıca sayılar küçük olduğu için pek anlamlı değil. Gerçekten öyle bir fark varsa, 2005-2006’dan bu yana İstanbul’a daha fazla Afrikalı geldiğini, önceden gelmiş olanların da kalarak Türkiye’deki ikametlerini uzatmış olduklarını düşünebiliriz¹⁴.

Göçmenlerin hayatlarını kazanmak için yaptıkları işler Türkiye’de buldukları süre içinde genellikle iyiye doğru değişiyor. Buldukları işler becerileri ve edindikleri çevreye de bağlı, ama Türkiye’de yeni meslekler edinenler çok. İstanbul’da ulusal ve etnik toplulukların oluşması ve bazı iş alanlarında yer edinmeleri yeni gelenlere eskisine oranla kolaylıklar sağlıyor. Göçmenler geldikleri ülkeye göre de değişik eğilimler, tercihler gösteriyor. Gelen göçmenlerin hepsinin maddi bakımdan aynı kefedede olmadığını hatırlayalım; çok birikmiş parayla gelme bile kimisine sıkıntılı zamanlarında Afrika’dan aileleri, olmazsa Avrupa veya Amerika’da çalışan bir akrabaları veya arkadaşları yardım gönderiyor.

Çoğu göçmenin en çaresiz zamanı tahmin edilebileceği gibi vardıktan sonraki ilk aylar. İş bulmaya yardım edecek bir tanıdıkları yoksa yüksek eğitim görmüş de olsalar gündelik işler arıyorlar. Tophane, Dolapdere veya başka küçük sanayi mıntukalarında iş yerlerinin kapısına gidip birisinin öğrettiği Türkçe “İş var mı?” sorusunu tekrarlıyorlar. İnşaatta, atık toplama merkezlerinde, ev veya kamyon taşımacılığında, odun kırmada, araba yıkamada, marangoz atölyelerinde gündelikçi olanlar var görüşmecilerim arasında. Buralarda da bazen temizlik, mal götürüp getirme gibi en vasıfsız işleri yapıyorlar. Ücreti günün sonunda verilen bu çeşit işler için göçmenler Türkçe “çabuk çabuk” deyimini kullanıyor. Anladığım kadarıyla genel ücret günde 20 lira, ama daha az alanlar da var. Gerçek ücretleri öğrenmek kolay değil çünkü hem işveren, hem de işçi, psikolojik veya pratik nedenlerden—

¹⁴Görüşmecilerimle doğrudan karşılaştırma yapmak için Yüksekler ve Brewer’ın örnekleminde sadece Nijerya, Gana ve Kongo’dan gelmiş olanlara bakacak olursak, yüzde 38.8’inin birle üç yıl arası, yüzde 27.7’sinin de üç yıldan fazla kaldığını hesaplayabiliriz (toplam 36 kişi arasından). Ama genel tabloları --Doğu Afrikalıları ve çoğu illegal yollardan geldiğini söyleyen Moritanyalıları da dahil edince-- birle üç yıl arasında kalanların örneklemin yüzde 29’u olduğunu gösteriyor. (Yüksekler / Brewer, 2011: 147).

özüne saygı, soran için ilerde çalışma ihtimali– ücreti daha yüksek gösterme eğilimindedir.

Maaşlı İşler

“Çabuk çabuk” sınıfı işlerden maaşlı işe geçiş bir ilerleme oluyor. Günlük ücret bir düşme gösterse bile sürekli çalışma durumu geliri yükseltiyor. Ayakkabı atölyelerinde, kadın çantası, düğme, toka döküm imalathanelerinde, avize imalatçılarındaki, altın gümüş kaplama, mücevher, elektronik parça işyerlerinde, tornacılar, taş kesmede sürekli haftalıkçı olarak çalışan göçmenler tanıdım. Böyle yerlerde hevesli ve yetenekli bir işçinin yeni ustalıklar edinip ilerleme ihtimali yok değil ama buna yine engeller çıkıyor. Birincisi işverenler göçmen işçilere fazla güvenmiyor görünüyor. Afrikalı göçmenlerin tembel, sebatlı oldukları yolunda kalıp fikirler yaygın. Bunların doğru olmadığı çoğu zaman açık, ama bu iş durumlarında bir çelişki de bulunuyor. İstanbul'da Sahra altı Afrika'dan gelen göçmenlerin çoğu yaygın kanının tersine tarım alanlarından değil şehirlerden, ayrıca memur, idareci, ticaret gibi beyaz yakalı çalışma alanlardan geliyor. Köy kökenli bile olsa çiftçi değil, köyün okumuş, şehre gidip çalışmış takımından oluyor. Nijerya gibi bazı ülkelerden gelenlerin arasında yüksek oranda üniversite mezunu var. Bunlar işverenlerin onlara attığı kökene tekabül edecek fiziki güce ve melekelerle çoğu zaman sahip değiller. Asgari ücretin altında maaş veren işlere gönül de vermiyorlar, onları zorunluluktan geçici olarak kabul ediyorlar. Çoğunun serbest çalışma ümitleri var. İleriye dönük çabaları ellerindeki işi köstekleyebiliyor. Sözgelimi bir futbol kulübünde oynama umuduyla gelmiş ama şimdilik maaşlı işte çalışan bir genci bir Anadolu kulübünde seçmelere çağırıyorlar. Patronuna söyleyip izin istiyor. Böyle fırsatları anlayan ve destekleyen işverenlere bir iki örnek çıktı, ama çoğu bahane olarak düşünüyor veya umursamıyor. Müşterisi genellikle göçmen olan *callshop*'larda, internet kafelerde çalışmak çoğu göçmen için daha uygun, hem de yabancı dil avantajları işe yarıyor, ama böyle işler kıt.

Yerleşmiş, ev sahibi veya hami rolü oynayan bir Afrikalı geniş çevresi sayesinde yeni göçmene sıra dışı bir iş bulabiliyor. Sözgelimi, daha önce Fildişi Sahili'nde bulunmuş nesnelere avangart resimler yaratan sanat tarihi mezunu François, İstanbul'da bir atölyede kadın sandaletleri imalatında altı aylık işinden olunca, Kumkapı'daki ev sahibi ona şu işi buluyor: İzmir'de yüz koyunluk çiftliği olan bir adam oradaki işçisini kaybetmiş, acele yerini dolduracak birini arıyor; François İzmir'e gidip bir ay için bu ağır olmayan ama müthiş sıkıcı işi yapıyor. Kurtuluş'ta oturan Kamerunlu Kane ise yine bir tanıdığı sayesinde yazın iki ay Kapadokya'daki otellerde turist rehberlerine Türkiye ile ilgili özel şeyleri ifade kabiliyetlerini arttıracak Fransızca kurslar

veriyor. Türkiye'yi pek bilmeden bunu nasıl becerdiğini sordum, internetten çalışarak iş üstünde kendini yetiştirdiğini söyledi.

Film yıldızları

Afrikalı göçmenlerin faal olduğu en şaşırtıcı alanlardan biri film oyunculuğu. Sınırlı sayıdaki görüşmecilerim arasında bile ondan fazla erkek göçmen bu işten para kazanmış. 2000 yılından beri televizyon dizilerinde olsun filmlerde olsun Afrikalı karakterler görülmeye başladı. Beyaz karakterlerin yüzü boyanıp Afrikalıya benzetildiği de oluyor, ama birçok dizi ve filmde göçmenler arasından seçilmiş gerçek Afrikalılar çok değişik tipte roller oynuyor. Reklam filmlerinde de küresel bir hava yaratılmak istenince Afrikalılara yer veriliyor. İstanbul'da Afrikalıların varlığı, yapımcı ve yönetmenlerin imgelemine kamçılanmışa benziyor. Afrika'ya ihracat yapan tekstil firmalarının afişleri için foto modeliği ek bir iş. Figüran rollerinde oynayanlar günde 100 veya 200 lira gibi cüzi (ama öbür gündelik işlere göre çekici) ücretler alıyorlar, ama deneyim kazanmış önemlice rollere çıkanlar arasında bin dolara varan ücretler bildirildi. Portfolyolarında Afrikalı oyuncu adaylara yer veren birçok artist ajansı var İstanbul'da. Görüşmecilerimiz arasında bu işlere erken başlamış Afrikalı bir bey hayatını büyük ölçüde hem aktör hem de göçmen artist ajanı olarak kazanıyor. Bazen bir set için on, on beş Afrikalı figüran getirmesi isteniyor. Göçmenler arasında isteklilerin boy ve portre fotoğraflarını çekip dosyalar hazırlıyor. İş bulduklarından yüzde otuzdan yüzde elliye uzanan komisyonlar alıyor. Ama oyunculuk imkânı çok daha geniş bir çevre için söz konusu; Anglofon veya Frankofon, batı ya da doğu Afrika ülkelerinden gelmiş birçok göçmene kısmi bir geçim sağlıyor.

Doğu Avrupalı göçmenler arasında yaygın olan ev hizmeti, hasta ve yaşlılara bakıcılık işlerinde çalışan çok az Afrikalı var İstanbul'da. Bunun bir nedeni kadın oranının az oluşu ise, başka bir nedeni bu az sayıdaki kadının ücretli çalışmayı sevmemesi. Ama böyle işlerde çalışmaya gönüllü olanlar da ailelerin bu hizmetlerde Afrikalıları görmeyi yadırgaması yüzünden fazla teklif almıyor. Afrikalı kadınlar bu alanda henüz öbürleri gibi çevre edinip isim yapmamış. Buna karşılık bazı genç kadınlar yabancı tüccarlara satış yapan işletmelerde, özellikle tekstil mağazalarında tezgâhtar olarak çalışıyor. Özellikle sahibi Türk olup yabancı dil bilmeyen işletmeler buna muhtaç. Daha çok kısmen yönetici rolü verdikleri erkekler tutuyorlar, Ukraynalı, Rus veya Arapça bilen bir kadının yanında. Ama erkekler sırf tezgâhtar olmaya razı değil, fırsat bulunca aşağıda göreceğimiz gibi rehber/tercüman işine geçmeye çalışıyor, böylece kadınlara da bir iki yer açılıyor. Bir tanesi sahibi başka bir Afrikalı kadın olan bir mağazada çalışıyordu. Yine yabancı dil bilmeleri sayesinde, 2011'de Sultanahmet'te turistlere hediyelik eşya satan dükkânlarda

bir iki Afrikalı erkek tezgâhtar gördüm. Yeni bir durum ama turistler kozmopolit Afrikalılarla alışveriş yapmaktan hoşlanıyor gibi görünüyor, turist pazarı Afrikalılara bir olası iş alanı sunuyor.

Maaşlı çalışan Afrikalıların bir büyük derdi vaat edilmiş ücretlerin her zaman ödenmemesi. Hakaretler, küçümsemeler, fiyatta dolandırılmalar, sarkıntılıklar, ikametgâh bulma zorluklarına bir de bu bir mihnet ekleniyor. Diyelim bir göçmen şu kadar haftalıkla iş buldu; haftanın sonunda patronu nakit sıkıntısı çektiğini söyleyip maaşın yarısını ödüyor, gerisi alacak kalıyor. İkinci hafta aynı şey oluyor. Zamanla işçinin alacağı kabarıyor. Ayrılma kararı vermesi zorlaşıyor, başka iş bulma korkusu üstüne bir de o parayı kaybetmek istemiyor. İşçinin iş dünyasından patronu tehdit edebilecek bir Türk hamisi yoksa bunu alması imkânsız. Eski patronundan birkaç bin lira alacağı olan ama tahsil ümidi taşımayan insanlarla karşılaştım. Bu hileli yoldan ücret düşürmek sık uygulanan bir taktik gibi görünüyor (genel ücret seviyesini indirdiği ölçüde de kayıtlı kayıtsız bütün işçilerin çıkarlarına aykırı).

Serbest iş alanları, seyyar satıcılık

Göçmenlerin çoğu daha iyi maaşlı iş bulsalar, istihdam güvenliği kazansalar, hatta sporcu veya öğrenci olsalar bile esas istedikleri kendi başlarına çalışabilecekleri bağımsız bir kazanç kaynağı. Bunu başaran küçük bir grup evlerde yemek ve meşrubat hizmeti veren kadımlar. Bunlar bu iş için yer bulmakta zorlanıyor. Komşular büyük miktarda pişen yemeklerin kokusundan, ayrıca kalabalık ziyaretçilerden, gürültüden şikâyet ediyor. Zaten göçmenlere genellikle piyasanın üstünde kiralalar ödetiliyor. Ama şu anda Türk vatandaşı olan bazı Afrikalı mülk sahipleri bazen yardımcı olabiliyor. Nijeryalı bir kadın görüşmecim gerekli sermayeyi aylarca hemşerilerine memleketinden getirttiği bir valiz dolusu video kaseti, DVD ve müzik CD'lerini kiralayıp satarak biriktirmiş. Beyazıt Laleli yokuşlarını haftalık değiş tokuşlar için sırtında kurşun gibi bir torba ile kan ter içinde inip çıkması efsane gibiydi. Saç kremi, boya, takma saç gibi kuaför malzemesi de satıyordu. Tanışmak için soruşturup dururken Kurtuluş'ta karşıma bir lokantanın sahibi olarak çıktı, hem de yanında birini çalıştırıyordu. Afrikalı kadınların işlettiği ruhsatlı lokantalar da var (bir tanesi Türk gelin sayesinde). Başka alana geçecek olursak, İstanbul'da şu sıralarda yıldız denebilecek çapta ün kazanmış göçmen Afrikalı müzisyenler var. Kimisi de daha mütevazı bir şekilde davul dersi vererek, tek tük dans gösterileri yaparak ek gelir elde ediyor.

Birkaç göçmen hayatını zanaatkarlıkla kazanıyor. Kısaca sözünü ettiğim Ganalı kunduracı mesleğini büyüdüğü Sierra Leone'de öğrenmiş, iki kişiyle paylaştığı bodrum katının arka bahçeye bakan dış alanında lüks markalara benzer güzel erkek sandaletleri yapıyordu. Kauçuk tabanları, deri, solüsyon ve

diğer malzemeyi Kadırğa'daki dükkânlardan temin ediyordu. Ev arkadaşları olan iki Nijeryalı ise, bir kadının lokantasında yemek pişirmeyi öğrendikten sonra şimdi evlerinin mutfağında hazırladıkları öğünlerle otellerde kalan Afrikalı tüccarlara yemek servisi yapıyordu. Bir Senegalli ise, İstanbul'da bulunduğu değişik malzemeyi bir araya getirerek seyyar saat satıcıları için gerçekten hayranlık uyandıracak yaratıcılıkla bir taşıma ve sergi çantası icat etmişti. Bu ürün ortaya çıktıktan sonra hiçbir saat satıcısı bunsuz işe çıkamaz oldu. Görüştüğümde kaldığı kalabalık dairenin balkonunu atölye olarak kullanmaya devam ediyordu ama çağlayan gibi gelen siparişleri doldurmakta güçlük çektiği için tertibini değiştirmişti; çantanın dış kabını şimdi siyah suni deriden fermuarlı olarak bir çantacıya sipariş ediyordu.

Afrikalıların icra ettiği en tipik serbest meslek seyyar satıcılık. Bunun da en yaygın şekli İstanbulluların artık aşına olduğu saat ve parfüm satıcıları. Bu işi batı Afrika'nın başka Frankofon ülkelerinden gelen tek tük kişiler de yapıyor ama temelde Senegallilerin elinde ve Senegalli kimliği ile neredeyse özdeşleşmiş durumda. Saatleri tamir etmeyi de biliyorlar. Senegalliler bu mesleği yalnız Türkiye'de değil Avrupa'nın başka büyük şehirlerinde ve kuzey Amerika'da da yapıyor (Diouf, 2000: 679-702; Ebin, 1996: 92-109). Saatler Çin malı, Tahtakale'deki toptancılardan alınıyor, parfümler ise Türkiye'de ihracat için imal ediliyor. İşe az sermaye ile başlanabiliyor; 1000 dolarlık mal bir sergiyi doldurmaya yeterli, 3-4000 dolarla ise mükemmel satış sağlayan çeşit bolluğuna erişiliyor. Çoğu en az bu kadar parayla geliyor zaten, olmazsa İstanbul'daki tanıdıkları yardım ediyor, yol gösteriyor. Bu iş çoğu Senegallinin gurbette attığı ilk adım oluyor.

Seyyar saat ve parfüm satıcıları Beyoğlu, Taksim, Osmanbey, Beyazıt, Eminönü gibi kozmopolit mahalleler dışında Yenibosna ve Bayrampaşa gibi yerleşim merkezlerinde akşamüstleri ortaya çıkıyor. Ellerinde kare şeklinde büyük sert çantaları, sırtlarında parfüm kutularını ve yedek saatler taşıdıkları ağır çantaları, otobüs-metrobüs gibi toplu taşıma araçları ile satış mahallerine gidip geniş bir kaldırıma konuyorlar. Müşteri çağırma adetleri yok. Geçen biri durup baktığında orali olmuyorlar. Fiyat sorulunca söylüyorlar. Hafif bir pazarlık imkânı var, ama fazla indirmiyorlar, gideni de geri çağırıyorlar. Bu serinkanlı ve saygılı satış üslubu etkili. Senegalliler arasında üniversiteye öğrenci olarak gelmiş hatırı sayılı bir grup olmasına ve kargo işi yapanlar arasında da okumuşları bulunmasına rağmen öbür Afrikalı göçmenlerin aksine seyyar satıcı Senegalliler arasında modern okullara gitmiş olanlar az. Çoğu ülkelerindeki devlet okullarına rağbet etmeyen Müslüman ailelerden geliyor. Bir hocanın yanında Kuran okumuş olsalar da pek Fransızca bilmiyorlar, okuryazarlık oranı düşük (Senegalli kadınlar arasında ortaokul ve liseye gidip Fransızca'yı iyi konuşanlara daha fazla rastlanıyor İstanbul'da). Ama satıcılık için gerekli olan Türkçe kelime ve cümleleri çabuk öğreniyorlar. Birkaç yıl

kalmış olanlar Türkçe konuşmayı Fransızcaya tercih ediyor. Kendi aralarında ise etnik kökenleri ne olursa olsun şehirlerinde ulusal bir dil haline gelmiş olan Wolof konuşuyorlar.

Satıcılık işini haftalık pazarlarda yapanlar var. İstanbul dışında Anadolu yakasında Gebze, Avrupa'da Büyük Çekmece'ye kadar uzanan alanda pazarlara devam edenler oluyor. Bu pazarları tanımak, oralara kamu araçlarıyla gitmeyi Senegallilerden öğrenmek bir İstanbullu için büyük keşif. Pazarlarda şimdi aynı işi kamyonetlerle daha büyük tezgâhlar tutarak yapan Türk satıcılar türedi; Senegalliler bunların yeni olduğunu, kendilerini örnek aldığını söylüyor. Pazarda aynı malları satan bir Türk olduğu zaman rekabeti önlemek için zabita bazen gelip kendilerinden (belediyeye yer kirası verdikleri halde) pazarı terk etmelerini istiyormuş.

Olağan bir pazarcının valiz ve sırt çantalarıyla taşıdığı malların ağırlığı seksen kiloyu buluyor. Valizleri iki tekerlekli hafif taşıma vasıtalarıyla çekiyorlar. Bir keresinde Bakırköy pazarında karı-koca bir çiftin tezgâhı başında bir kaç saat geçirdikten sonra toparlanıp gitmelerine yardım ettim, bunlarla bile malları sokaklarda çekmek, kaldırımlardan, yaya köprülerinden çıkarıp indirmek, kaldırıp otobüse koymak müthiş zor geldi. Bunu kendi başlarına nasıl yapıyorlar, hele kadın tek başına iken nasıl beceriyor hayret ettim. Arada bir motosiklet veya küçük bir araba almanın işi nasıl kolaylaştıracağını, satışlarını yükselteceğini konuştuklarına şahit oldum, ama zabitanın böyle bir girişime ne tepki vereceğini merak ediyorlardı. Ellerindeki Senegal veya uluslararası vasıta ehliyetlerinin Avrupa'dakinin aksine Türkiye'de tanınmadığını söylediler.

Özellikle kadın satıcılar, saat yerine veya saatin yanında Senegal'den getirilmiş el ürünleri veya İstanbul'da temin ettikleri bilezik, nazarlık, mineli rozet gibi şeyler de satıyor. Bir tanesi üç renkli bir Afrika haritasının üstüne "I love Turkiya" (imla böyle) yazılı bir anahtarlık satıyordu. Ne olduğunu sordum, eskiden üstünde "I love Africa" yazan cinsini bulundurduğunu, ama İstanbul'da müşterilerden buna sinirlenenler olduğunu, bunun üzerine Dakar'daki zanaatkara yazıyı değiştirttiğini, ama orada yalnız Afrika haritası çizmeyi bildikleri için gerisinin aynı kaldığını söyledi. Afrika el sanatları eskiden daha çok bulunuyormuş, ama kocaman bavullarda getirilen malların ne olduğunu anlayan gümrükçüler geri çevirmeye başlamış. Bir de Hindistan'dan TIR kamyonlarıyla tahta ve kemikten yapılmış benzer el sanatları geliyor. Bunlar daha ucuza mal oluyormuş. Piyasayı bilenler Hint mallarının Afrika desenlerini kopya ettiğini söyledi. Bu alanda bile uluslararası rekabet geçerli. Şimdi bulunan Senegal mallarını kadın tüccarlar kargocular vasıtasıyla ilişki kurdukları Dakar'dan gelen iş adamları arasında paylaştırıp azar azar getirtiyor. Bazı kadınlar yazın Marmaris ve İzmir'e gidip turistlere de satış yapmış. Bir Senegalli adam ise işini yalnız birçok şehirlerde açılan kapalı

fuarlarda yapıyor. Bunu İtalyan bir kadınla evli olup Milano’da oturan ve bu iş için oradan gelen kardeşiyle birlikte yürütüyor. Tezgâhını Şubat 2011’de Ankara’da Atatürk Kültür Merkezi’nde açılan fuarda ziyaret ettim. Ankara Üniversitesi’nde doktora yapan Senegalli bir öğrenci tanıdığı boğa boynuzu, ahşap, deniz kabuğu,¹⁵ ve boncuktan yapılmış eşyalarını Dakar’dan gönderilmiş kartonlardan çıkarıp masalara dizmeye yardım ediyordu.

Pazarçılık çok zahmetli ama ücretli çalışmaktan daha çok kazanç getiriyor. Bunu açıkça ortaya koyan bir durum oldu. Koca Mustafa Paşa pazarında Ezgi ile Senegalli 40 yaşlarında bir hanım olan Fatma’ya tezgahı başında eşlik ediyorduk. Rüzgarlı, serin bir gündü, hafif yağmur başladı. Malları ıslanmasın diye, Fatma’yı tanıyıp seven etraftaki öbür pazarcılarının yardımı ile masasını onlardan birinin tentesi altına taşıdık. Pek bir satış da yapmamıştı. Bu moral bozukluğumuz içinde bir telefon geldi. Boğaz’da Göksu Evleri’nde oturan bir aile çocuklarına Fransızca konuşan bir bakıcı arıyormuş, Ezgi bunu duyup Fatma’yı önermiş, telefon eden çocukların annesi idi. Belki iyi bir sonuç çıkacak diye sevindik. Kadın 600 dolar aylık teklif etti. Fatma bunu az buldu, ayrıca hafta sonlarında bir değil iki gün tatil istiyordu. Bu şartları kabul edilmeyince tereddüt etmeden teklifi geri çevirdi. Açıkladığına göre başka günlerde ve daha yüksek gelirli mahalle pazarlarında satışlar çok daha tatmin edici imiş; ayrıca anladığım, Fatma ara sıra Dakar’daki annesine satmak üzere tekstil malları da gönderiyor, zamanını tamamen ücretli bir işe bağlamak istemiyordu. “Ben bir tüccarım” dedi (*Je suis une commerçante*).

Başka türden bir serbest meslek örneği: Tarlabası’nda oturan örgütlenmiş on Sierra Leoneli, grup halinde atık toplama işi yapıyor. Beni tanıştıran bir hayır kurumundan onlara mal ve gıda yardımı sağlayan Geri Dönüşüm İşçileri Derneği’nin kurucusu yazar Ali Mendillioğlu oldu. Atıklar belediye kamyonları geçmeden sokakta bırakılan çöplerden geri dönüşümü mümkün kâğıt, alüminyum, plastik gibi maddeler topluyor, ayırıp fabrikalara gönderen depolara satıyor. Bir el arabası dolusu atık on lira civarında para ediyor, ama atık toplayanlar ya birlikte tuttıkları ya da depoların gönderdiği kamyonlar sayesinde günde üç sefer yapıp otuz liraya kadar kazanabiliyor. Bulduğumuz gece IMC televizyon kanalından bir muhabir hanım Sierra Leonelilerle röportaj yapmak istiyordu. İyi Türkçe bilmediklerinden kendimi yeniden tercüman durumunda buldum. Kameramanı da alıp kaldıkları yere gittik. Çok yıllar önce en çok orta halli Rum ve Levantenlerin yaşadığı bu mahallede şimdi sokaklar karanlık, geçtiğimiz binalar ıssız harabe halindeydi.

¹⁵Anadolu’da “yılan boncuğu” veya Kürtçe ‘kespik’ denen, bazen nazarlıklarda kullanılan, Hint okyanusundan gelme küçük sağlam deniz kabuğu cinsi (cowrie; çoğu zaman *Cypraea moneta* veya *annulus*).

Ama birkaçında iç göçmen Kürt ailelerin oturduğu, kapı önlerinde, ellerinde bir fener, sessizce sohbet eden kadın, erkek, çocuktan oluşmuş dairelerden belliydi. Sierra Leoneliler gerisi boş bir binanın birinci ve ikinci katındaki iki odada kalıyordu. Su, elektrik yıllar önce kesilmiş, banyo yok. İkinci kata çıkan merdivenin tırabzanı söküldüğünden zifiri karanlıkta üstteki odaya çıkmak korku vericiydi. Bir de herhalde dam ve üst katlar viran olduğu için ikinci kat alt kattan daha rutubetliydi, kesif küf kokusu saçıyordu. Bizler alt kattaki odaya doluştuk. Dışarıdan çekilmiş bir telden sarkan bir ampul odayı biraz aydınlatıyordu. Yerde iki büyük şilte, bir gaz tüpü, bir iki tencere tava, 20 litrelik bir su şişesi ve duvarlara çivilenmiş iplere asılı giyim eşyası tabloyu tamamlıyordu. Sierra Leoneliler bir de vizeyle değil, gemiyle kaçak olarak girdiklerini söyleyip bazı başka sığınma talepçileri gibi havsalaya sığmayan acayip entrikalarla örülü hikâyeler anlatmıştı.

Bunlardan ve gözümüzün önündeki sefaletten muhabir herhalde çok acıklı bir hikâye bekliyordu. Sözü önce yaşlıları olan 35 yaşındaki Hüsnü aldı. Kameranın karşısındaki şilteye oturdu. “İstanbul’a kalburüstü bir insan olmak için geldim” diye başladı. “Buraya gelmemin nedeni: burada iyi para kazanılabilir diye duydum. Henüz başarılı olamadım, daha iyi bir iş bulmam lazım.” Muhabirin ağzı açık kaldı. Hüsnü bundan kara derili oldukları için uğradıkları hakaretlere geçti, örnekler verdi, ama ihtiyatla polisin sorumlu tutulamayacağını belirtti. Muhabir “Peki amacınız nedir?” diye sorunca “Ben bir tüccarım” dedi (*I am a businessman*). Sierra Leone’de inşaat malzemesi satan hırdavat mağazası olduğunu, onu satıp parasıyla buraya geldiğini, amacının daha büyük sermaye sahibi olarak memleketine dönüp ondan daha büyük bir mağaza açmak olduğunu anlattı. Muhabir hanımın fikri dağılmıştı, röportajı yönlendirmekte zorlanıyordu. Hüsnü sorulmadan evli ve iki çocuk babası olduğunu, ailesinin memlekette olduğunu, burada birikim yaptığı gibi onlara da geçim parası gönderdiğini söyledi. Daha önce akla gelmeyen bu konuda soru sorulunca öbürlerinin de evli ve çocuk sahibi olduğunu öğrendik. Yatağın üstünde okunmakta olan ortadan açık İngilizce bir roman duruyordu¹⁶.

Burada önemli olan düşük gelir, kötü yaşama şartları gibi gözlemlere takılı kalmamak, onları aşip konuşanların kendilerini nasıl konumlandığını da görmek. Bu göçmenler kendilerini daha iyi bir gelecek için şimdilik zor bir dönem geçirmeye karar vermiş girişimciler olarak düşünüyor. Kaderin cilvesi ile şuraya buraya sürüklenmiş çaresiz insanlar değil, aksine imkân ve bilgi sahibi, elinde olanı ilerde elde edebilecekleri uğruna harcayıp yatırım yapabilen

¹⁶IMC kanalı bundan on gün sonra, 25 Temmuz’da, benle de Tarlabası’nda bir evin kapısı önünde göçmenler üzerine kısa bir röportaj yaptı. Bu ikinci programı görmedim.

azimli insanlar. Yoksunluğa, az para kazandıkları halde sermaye biriktirme ve eve para gönderme gibi yükümlülüklerle ara vermemek için katlanıyorlar, ama gözlerinde bu geçici bir durum. Sığınma talebi de yapsalar, başka ülkeye de geçseler bunlar sadece hedefi gerçekleştirme yolları, esas varlıklarını ve umutlarını etkilemiyor.

Kargo işi, rehber/tercüman mesleği

İstanbul'daki göçmenlerin yaptığı en iyi işlerin başında Afrika'dan gelen tüccarlara rehberlik ve aracılık yapmak geliyor. Gündelikçiler, kontrat peşinde futbolcular, maaşlı iş sahipleri, dizi ve film oyunculuğu yapanlar, seyyar satıcılar, hatta üniversite öğrencilerinin çoğu sonunda bu mesleğe geçmeye çalışıyor veya hayaliyle yaşıyor. Bu meslek için birtakım bilgiler ve özellikler gerekiyor insanda: İstanbul'da toptancı piyasalarına aşinalık, rahat Türkçe konuşmak, kargo ve nakliyeciler arasında çevre, Aksaray-Kumkapı arasındaki otelleri tanımak, Türkiye'de bürokrasi ve emniyetin nasıl çalıştığını anlamak, Afrikalı göçmen dünyasını bilmek ve iş bitiriciliğe yatkın bir kişilik. Müşteri durumunda olanlar Afrika'dan mal almaya gelen tüccarlar. Bunlar ya mecburen ya zaman kazanmak için yerli Afrikalı bir rehberle çalışıyor. Her rehber bu tüccarlardan pek çok insan tanıyor ve işinde ilerlemesi tavsiyeler yoluyla bu ağın genişlemesine bağlı. Havaalanında mal almaya geldiği belli olan yabancılara yanaşıp yardım teklif ederek başladıklarını söyleyenler oldu, ama bu yaklaşım verimsiz, yüzlerce rehberin rekabet ettiği günümüzde hiç işe yaramayabilir. Saydığım özelliklerin hepsi ancak zamanla edinilebilecek "toplumsal ve kültürel sermaye" cinsinden Türkiye'de bir süre kalmış göçmenlere özgü şeyler. Parasal sermaye buna destek veriyor. İyi giyim, sağlık ve bakım güven telkin ediyor. Başka göçmenler gibi bölüşülen kalabalık bodrum katlarında değil, düzgün dairelerde oturmak onları ziyaretçi tüccarlarla biraz denk kılarak ilişkiyi sağlamlaştırıyor; ayrıca pansiyon ve yemek hizmeti sunarak kazançlarına ilave imkânı veriyor. Ehliyet ve araba sahibi olmak daha ileri kolaylıklar sağlıyor.

Rehberliğe eski işine devam ederken arada bir bulduğu tek tük tüccarı gezdirerek dereceli olarak geçiliyor. Ama tüccarların ne zaman sökün edeceği belli olmadığı için maaşlı bir işte çalışan buna pek fırsat bulamaz, serbest olmak şart. Rehber, hemşerisi tüccarları gezdirerek başlıyor ve çoğu zaman müşteriler hemşerilerden ibaret kalıyor, hatta etnik kökenler de bir tercih nedeni olabiliyor. Ama gözde olan rehberler başka etnik gruptan ve ülkelerden tüccarları şebekesine dahil edebiliyor; bu isteyken eskiden bilmediği bir Afrika dilini İstanbul'da konuşmayı öğrenmiş Afrikalılara rastladım. Ağları genişledikçe kendi uluslarının sınırlarından kurtuluyorlar. Anglofon/Frankofon farkı başka alanlarda olduğu gibi rehberlik işinde de aşılması en zor sınır. Hele

bir Nijeryalı tüccarın Frankofon bir rehberle dolaştığını tasavvur etmek zor. Yine de bu engeli aşma isteği görülüyor: kendini geliştirmek için az masraflı Türkçe dersi arayanlar olduğu gibi (bana en çok danışılan konulardan biriydi), Fransızca derslerine yazılmayı arzu eden rehber-kargo işinde birkaç Nijeryalı da vardı.

Bir rehber –veya göçmenler arasındaki daha yaygın ismiyle *tercüman*— ziyaretçi tüccarın eli ayağı, ağzı kulağı oluyor. Onu otelden alıp aradığı malların cinsine göre gün boyunca Beyazıt, Kumkapı, Osmanbey, Zeytinburnu'nda dolaştırıyor, bildiği toptancılara götürüyor. Hiç kadın rehberle rastlamadım, çok yorucu olduğu için dediler. Mal alımında rehber normal olarak tezgâhtarlarla alıcı arasında çeviri yapıyor, tecrübesiyle alıcıya bazen iş adetleri hakkında ve hatta modeller üzerinde yorum ve tavsiyelerde bulunuyor, böylece satıcıya da çok hizmeti bulunuyor. Ama Afrikalılara çok satış yapan yerlerin kendi dil bilen göçmen tezgâhtarları var; oralarda rehber genellikle pazarlığa karışmıyor.

Tüccarların aradığı malların tam listesini yapmak imkânsız. Kadın, erkek, çocuk giyimi, inşaat demirleri, yer karosu, fayans, lavabo, tuvalet ve başka yapı malzemesi, ahşap ve çelik kapılar, otomobil ve motosiklet yedek parçaları, su pompaları, bakır tel, elektrik malzemesi, metal atölyelerinde sipariş üzerine imal edilen çeşitli makineler, mobilya, tıbbi ilaç, temizlik ürünleri, plastik kap kakak, tencere ve tava, züccaciye, parfüm, çocuk arabaları ve sandalyeleri, döşemelik veya elbiselik kumaş, deri ve suni deri mamulleri, ayakkabı, kuru gıda maddeleri, meyve suyu, hatta kürdan, akla gelebilecek ve gelmeyecek her şey, fiyata, ülkesine, mevsimine, moda göre Afrika'ya ihraç ediliyor. Malları ülkesine göndermek için rehber tüccarı anlaştığı bir kargo dükkânına götürüyor. Rehberlerin kargo dükkânları ile ilişkisi tamamen iç içe; kargo firmaları kendi kartvizitleri üstüne müşteri getiren rehberlerin adlarını ve cep telefonları bastırıyor, sanki firmanın sahibi veya yöneticisi imiş gibi. Aynı kargo firmalarının başka başka Afrikalı rehber adları yazılı kart versiyonlarını düzinelerle evimde biriktirmeye başlamak, bu iş düzenini kavramamın ilk adımı oldu.

Rehberlerin bazıları daha önce kendi ticaret yapmış, bazen parasını kaybedip İstanbul'a yeniden hayatını kurma azmiyle gelmiş; çoğu seyyar satıcılıkta veya ücretli işlerde yıllar geçirmiş; kimisi hala öğrenci, bunu yanında yapıyor. Bir Senegalli ülkesindeyken önce Türkiye'ye balık ihracatı yapıyormuş, ilişkisi öyle başlamış; şimdi İstanbul'da maaşla bir *callshop* yönetmekten başka, tıbbi dişçi muayenehanesi aletleri gibi nadir bir alanda uzmanlaşmış bir rehber; böyle şeyler arayan Afrikalı ziyaretçiler gelip onu buluyor, elindeki katalogları inceleyerek alışverişe başlıyor.

İstanbul'a ilk defa gelen tüccarlar rehberin adını daha önce gelmiş bir tanıdıktan alıyorlar ve onunla önce telefonla veya elektronik posta ile ilişkiye geçiyorlar. Rehber onları havaalanında karşıyor, kalacağı yere götürüyor. Rehber tamamen muhtaçlar. Bir rehber tanıdığım bir buluştuğumda müşterisi Gedikpaşa'dan telefon etti, kaybolmuştu ve otelini bulamıyordu. Onu telefonda Kumkapı'da olduğumuz yere kadar yöneltti, buluştuktan sonra yokuşu birlikte çıkıp otele götürdük. Sadece iki üç gün kalıp dönen tüccarlar var, onlarla iş yoğun ve yorucu oluyor. Böylesini genellikle tecrübeli, ne alacağını, hangi dükkânlara gideceğini önceden biliyor, özel sipariş veya yeni kalem bir mal denemek için alışılmışın dışına çıkmak gerekmiyorsa. Ama bir aya kadar kalanlar da oluyor (tabii müthiş bir masraf, böylesinin ya özel nedeni ya kalacak yeri var). Ziyaretçiler yalnız Afrika'ya mal götürmüyor. Avrupa'da yerleşmiş olup mal almaya gelen Afrikalılar da var. Bazı Kongolular, sözgelimi, pahalı kadın çantalarıyla bir iki bavul doldurup Avrupa şehirlerinde sokaklarda kendi satmak için götürüyor, bitirince tekrar gelip alıyor¹⁷. Dükkân için alıp orada ithalatçı Afrikalılara ikinci elden satan da varmış. Latin Amerika'ya mal götüren bile var. Tanıştığım bir Burkinalı Ekvador'a yerleşip evlenmiş, ayakkabı ithal etmek için İstanbul'a gelmişti. Uruguay ve Honduras'tan gelip İstanbul'daki Kamerunluların arasına karışmış ticaret yapan Afrika asıllı bir iki kişiyle tanıştım.

Bazı hava şirketleri bu çeşit sık yolculuk eden müşterileri çekmek için onlara 60 kiloya kadar bagaj hakkı veriyor, böylece eşiyile gelip 120 kiloyu birlikte götüren ziyaretçiler var. Ama çoğunun malları daha fazla. Bunları aldıkça, rehberin bulduğu kargo şirketinin ofisinde biriktiriyorlar. Sonunda orada kolileniyor. Çok ağır eşyalar veya konteynır halinde gidecek mallar vapurla gönderiliyor. Ama çoğu tüccar için hız önemli; sermayeleri küçük, malı satıp parasını toplayıp mümkün olduğu kadar çabuk yeniden mal almaya gelmek istiyorlar, onun için uçak kargosunu tercih ediyorlar.

Rehberin başlıca kazancı komisyonlardan geliyor. Tüccarları götördükleri mağazalardan ya parça başına ya satış üzerinden yüzde olarak, genellikle piyasada standartlaşmış bir pay alıyorlar. Bu komisyonlardan tüccarların haberdar olmadığını, olsalar buna şiddetle itiraz edeceklerini çok kişi üzerine basarak söyledi bana, ama durum o kadar kurumsallaşmış ki bunun her zaman doğru olduğundan hâlâ şüphe ediyorum. Rehberler buna ilaveten kargo dükkânlarından getirdikleri müşterilerin nakliye işinden kilo başına

¹⁷Kongo Demokratik Cumhuriyeti ile Avrupa arasındaki küçük çapta lüks giyim eşyası ve başka maddelerin çift yönlü ticareti üzerine değerli bir kitap için bkz. (MacGaffey ve Bazenguissa-Ganga, 2000).

komisyon alıyor. Son olarak tüccarlar giderken memnuniyetleri ile orantılı olarak --bazen hediye diye- onlara bir ödeme yapıyor. Bunların yanında verdikleri değişik hizmetlerden para kazanmaları da mümkün. Daha girişimci olanlar, tanıdıkları tüccarlar için ajan gibi çalışıp onlara sipariş üzerine uzaktan mal gönderebiliyor, kargo işini aracı olarak kendi hesabına yapıyor, hatta uzun mesafeli ortaklıklar yapmayı deneyip kendi işi için mal gönderiyor. Müşteri çevresi en geniş olan bir kaç Afrikalı rehber kargo şirketlerine ortak olmuş.

Rehberler, kargocular ve toptancı mağazaları yoluyla Afrikalı tüccarların ve göçmenlerin vize almasına yardım edebiliyor. Onlar bunu “müşterimizdir, bizle iş yapacak” diye Türk Konsoloslukları’ndan vize istemlerinde ibraz edilecek davetiyeler göndererek yapıyor. Bazen rehber veya mağazaya isimleri İstanbul’a sık gelen bir tüccar veriyor; bazen de İstanbul’da yerleşmiş bir hemşeriye aracılar yoluyla Afrika’dan müracaat edilerek böyle bir davetiye temin etmesi isteniyor. Laleli, Osmanbey, Merter piyasasında iş adamları böyle mektuplar yazmaya gönüllü, çünkü gönderilenlerin müşteri olma ihtimali yüksek. Bunlar çoğu zaman noterde tasdik ediliyor, ama bazen de sade imzalı mektup olarak gönderiliyor. (2011 Haziran’ından beri işadamlarına vize kolaylığı sağlama çalışmaları kapsamında hükümet Schengen, İngiltere veya ABD vizesi hamili Sahra altı Afrika ülkesi vatandaşları için önceden vize gereğini toptan kaldırmış durumda; havaalanında 15 Euro karşılığı 30 günlük ikamet süreli vize alabiliyorlar.)

Afrika’ya kargo gönderme şu anda açık bir iş alanı. Birbiriyle rekabet eden irili ufaklı bir kaç yüz şirket var İstanbul’da tahmin ediyorum. Yalnız deniz nakliyeciliğinde eski, yerleşmiş birkaç büyük şirket söz konusu, ama onlarda da bir tekelleşme yok. Kargocular Beyazıt, Kumkapı, Osmanbey gibi Afrika’ya mal satan mağazaların bol olduğu mahallelerde yoğunlaşmış. İki kat olanları, çok katlı bütün bir binayı kapsayanları var. Bazısına girseniz masalarda bilgisayar başında birkaç kişi, kanepelerde oturan yerli ve yabancılar, girip çıkan, odalarda dolanan kadınlı erkekli yirmi otuz kişi daha görürsünüz. Kimin patron, komisyoncu, ücretli çalışan veya ziyaretçi olduğu ilk bakışta belli değil. Arada bir müşteri bir kaç paketle girip bir köşede duran kendi kümesi üzerinde bırakıyor. Bir tarafta koca bir baskül, her tarafta hazırlanmış koliler: Plastikten örülü bez çuvala doldurulup dikkatle enli teyplerle sarılmış paketler, kimisi 200 kiloyu buluyor; İstanbul’da üretilen siyah sağlam kumaştan seksen kilo alabilecek bavul şeklinde koliler; üst üste dizilmiş iri kutular.

Kargo şirketleri aynı zamanda ihracatçı konumunda, çünkü tüccarlar işlemleri kolaylaştırmak için aldıkları malların faturalarını onlar adına yazdırıyor, şirket de kesilen KDV üzerinden yıl sonunda vergi iadesi alıyor. Gelirlerinin önemli bir kısmı bundan ileri geliyor. Büyük hacimde iş yapan kargo şirketlerinin bazı uçak şirketleri ile indirimli fiyat anlaşmaları var,

başkalarından da iş alıp kârla gönderebiliyor. Birçok kargo şirketinin başında Doğu illerinden 1980'lerde İstanbul'a gelmiş, zamanla zenginleşmiş Kürt iş adamları var. Esneklikleri başarılarını kısmen izah ediyor. Aralarında değişik Afrika ülkelerini ziyaret etmiş, müşterilerinin aileleriyle tanışmış, düğünlerine gitmiş olanlar var. Kargocu esnafı ve aynı kökenden gelme toptancı mağazası sahipleri arasında Wolof veya Lingala gibi bir Afrika dilini epey iyi konuşanlar gördüm.

Görüşmecilerim arasında yüzde sekiz kadarı Türkiye'de on yıldan fazla kalmış. Türkçeyi iyi konuşuyorlar ve aralarında Türkiye göçmen topluluğunun en başarılı insanları var. Bazıları 80'li yıllarda üniversite öğrencisi olarak gelmiş¹⁸. 1990'ların başında Türkiye'deki Sahra altı Afrikalıların çoğunun küçük bir öğrenci grubu olduğu Öcal'ın derlediği anılardan da çıkıyor (Öcal, 2005:20-22 ve 39-40). Uzun yıllar kalmış bazı Nijeryalıların ise baştan ticaret için gelmiş olduğunu belirtmek lazım. Ama on beş yirmi yıl önce gelmiş bütün rastladıklarım Türk vatandaşı bir eşle evlenmiş (kimi sonra boşanmış), hatırı sayılır bir kısmı da Türk vatandaşlığına geçmiş. Kimisi yüksek değerde ihrac malları için aracılık (yüzlerce milyon dolarlık dinamolar gibi), ihracat, kargo ve ziyaretçi tüccarların pek yapamadığı Afrika'dan Türkiye'ye ithalat (susam, akaju, tomruk, Afro güzellik malzemesi, belki petrol) işleri yapıyor. Kargo firmaları arasında Afrikalılara ait olanlar onların. Bir kaçının giyim satış mağazaları var. Müslüman iseler Müslüman toplulukları ile ilişkileri, Hıristiyan iseler İstanbul'daki Katolik veya Afrikalı küçük Protestan kiliselerinde önderlik rolleri var. Bu insanlar ulusal göçmen gruplarının liderleri ve gerekince sözcüleri oluyor. Hepsinin erkek olduğu izlenimi vermeyeyim. Görüşmecilerimden biri, İstanbul'da birçok kuaför dükkânının sahibi, aynı zamanda ithalatçı olan Nijerya asıllı bir hanımdı. Şubat 2011'de Nijerya Cumhurbaşkanı Goodwill Jonathan resmi bir ziyaret için Türkiye'ye geldiğinde onu karşılamak için İstanbul göçmenlerini temsilen giden heyetin içinde iş sahibi iki başka kadın vardı.

Türkiye'de uzun yıllar kalmış göçmenlerin bile yeri gelince büyük üzüntüler veren sorunlarla karşılaşabileceklerini gösteren iki örnekle kapatayım. Evli olanlar Türkiye'de doğan çocuklarının aşı gibi en temel kamu sağlık hizmetlerini bile sağlık ocaklarında yapmayı reddettiklerini söyledi.

¹⁸O yıllarda bunların çoğu Türkiye'ye merkezi Cidde'de olan İslam Kalkınma Bankası'nın bursları ile geliyordu, ama özel imkânları ile gelip okumuş olanlar da bulunuyor. Şimdi her yıl bin beş yüzden fazla Afrikalı öğrenci Türk hükümetinin bursları ile üniversitelere geliyor (birçoğu Müslüman değil). Ankara'da TÖMER'in bir yıllık dil kursunu bitirdikten sonra birçoğu İstanbul dışındaki fakültelere yerleştiriliyor.

Türkiye'den yılda belki yüz binlerce dolarlık dışsatım gerçekleşmesine aracı olan ama mütevazı gelir kazanan bir Senegalli oğlunun doğum tezkeresini sallayarak acaba Avrupa'da böyle bir şey mümkün mü diye soruyordu. Belki duyduğum en şaşırtıcı olay, yıllar önce Türk vatandaşı olmuş Nijerya asıllı bir hanımın oğlunun liseden çıkarılması oldu (babası gibi kendi de vatandaş değil diye). Görüşmem sırasında aile bir avukat tutarak ve aracılar koyarak durumu düzeltmeye çalışıyordu, ama okul yılı da ilerliyordu. Girişimin sonucunu öğrenemedim.

Sahra altından göç, Türkiye'nin açılımı, ekonomik katkı

Batı ve orta Afrika'dan göçmen gelmesi yalnız Avrupa sınır kapılarının daralmasından değil, Türkiye'nin de siyasi ve ticari hayatındaki gelişmeler ve ülkenin dünyada değişen konumu sonucu. On yıldan beri devlet başkanı seviyesinde karşılıklı ziyaretler, açılan yeni büyükelçilikler ve ticaret ataşelikleri, Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı'nın kuruluşuyla Afrika'da faaliyete başlaması, TUSKON'un (işadamları ve sanayiciler konfederasyonu) Afrika heyeti davetleri, ticaret zirveleri, TASAM gibi bir kuruluşun Türk-Afrika kongreleri, forumları ve hazırladıkları raporlar hep Sahra altı ülkelere açılmanın yolları ve mihenk taşları. Bunun yanında Türk takımlarındaki Afrikalı yıldızlar, Gülen cemaatinin açtığı okullar, artan üniversite bursları var. Gelişim, değişik kaynaklardan besleniyor ve belki cumhuriyet tarihinde ilk defa olarak sivil ticari kesimin girişim ve itmesiyle de şekilleniyor (Özkan/Akgün, 2010:525-546). Son on beş yılda Türkiye'nin Afrika ile ihracat ve ithalatı on beş kattan daha fazla arttı. Dışsatımdan başka Türk şirketleri inşaat, değirmencilik, mobilya, gıda sanayii alanlarında Sahra altı ülkelerinde yatırımlar yapıyor (Özcan, 2012; İdonor, 2011). Bu dış açılımı Türkiye'nin bölgesel üretim merkezi haline gelişi besliyor ve iki olgu arasında şüphesiz karşılıklı etkileşim ve destek var.

Olayın ama bir de Afrika'daki gelişmelerle ilgili yanı var. Batı'da yayınlanan toplumsal incelemeler Afrika'nın büyüyen dış göç hareketini dünya ekonomisinin olumsuz etkilerine ve kıtanın içine düştüğü yapısal zaafırlara bağlama eğiliminde. İyi niyetli de olsalar bu çeşit tahliller pek isabetli görünmüyor. Tarih bize gönüllü göçün çoğu zaman sefalet zamanlarında değil, biraz zenginleşme başladığı zaman hız kazandığını gösteriyor¹⁹. Sahra altında

¹⁹Sözelimi tarihçi T. M. Devine, *To The Ends of Earth: Scotland's Global Diaspora, 1750-2010* (2011) adlı kitabında İskoçya'dan göçün ülkenin en büyük gelişme halinde olduğu iki dönemde zirveye çıktığını açıklıyor.

birçok ülke, Nijerya başta olmak üzere, yılda yüzde beş altılık büyüme hızları tutturdu (UN Conference on Trade and Development, 2011). İktisadi canlanma ailelere gelir artışı sağlıyor, peşinden pazar genişlemesi getiriyor. Bazı yerler neredeyse bir tüketim talebi patlaması yaşıyor. Avrupa'nın büyük perakende satış mağazaları Afrika'nın başlıca şehirlerinde mağazalar açmak için yarışırken Londra'nın Mark & Spencer, Debenham gibi mağazalarında Nijerya'dan uçak dolusu gelen alışverişçiler en çok harcama yapan yabancılar arasında (Guardian, 10 Eylül 2012). Bu gelişmeler bir yandan Afrika tüccarlarını deniz aşırı ülkelerde giyim eşyası, inşaat demiri, yer karosu, yedek parça gibi eşyalar aramaya yöneltirken öte yandan başkalarına da ülke dışına çıkma, elinde birikmiş biraz parayı daha iyi bir hayata yol açacak bir serüven için kullanma fikri veriyor. Türkiye bu akımların bir kısmını çekme durumuna geldi.

Her ülke her zaman göçmen çekmez. Kalkınma hızının ivme kazandığı zamanlarda dışarıdan gelen göç bu sürece katkıda bulunabilir. 2. Dünya Savaşı sonrası Avrupa'sının serpilmesinde Türkiye dâhil güney Avrupa ülkelerinden gelen emeğin oynadığı olumlu rol önümüzde bir örnek. Bugünkü konumunda Türkiye'nin dışarıdan göç çekmesi bir talih sayılabilir. Özellikle büyüyen ihracat sektörünün içinde Afrika ticaret payının artmasında rehber/kargo işinde çalışan Afrikalı göçmenler ve dolaylı olarak da onların ortaya çıkmasını sağlayan bütün öbür İstanbul'daki hemşerileri hayati bir rol oynadı. Birçok yandan, hatta bazen çok yetkili ağızlardan, göçmenler hakkında "vatandaşın ekmeğini çalıyorlar" veya "işini kapıyorlar" gibi sözler duyuluyor. Birincisi, gördüğümüz gibi batı ve orta Afrika'dan gelenlerin birçoğu serbest işlerde çalışıyor; kimsenin işini almadıkları gibi eskiden bulunmayan hizmetler ve ürünler sunuyor, üstelik başkalarına istihdam açıyorlar. İkincisi, bütün göçmenler harcamalarıyla tüketim ve hizmet pazarının genişlemesine katkıda bulunuyor; vergi, en azından KDV ödeyerek, toplu araçlar kullanarak kamu harcamalarına da pay veriyorlar.

Ücretli çalışanlara gelince, bunların genç, oldukça eğitilmiş veya başka maharetler sahibi olduklarını göz önünde bulundurabiliriz. İktisadi bakımdan faal bir insan kendine gerekenden daha fazla üretim yapar. Ondan çevresindekilere fayda akar, çalışmayanlara da değer transferi olabilir. Göçmenler tüketici oldukları çocukluk ve öğrencilik yıllarını ülkelerinde geçirip en verimli ve üretken çağlarında Türkiye'ye geliyor. Bu bakımdan uluslararası göç, göçmeni yetiştirmiş olan toplumdaki kabul eden topluma bir bağış içerir. Birçok göçmenin niyeti emekliliği için veya ondan önce kendi ülkesine dönmek. Bunun her zaman mümkün olmayacağını, bir kısmının Türkiye'de kalacağını öngörebiliriz. Ama toplumsal adalet açısından bakarsak, ister ülkesine dönmüş ister dönmeyip kalmış olsun bir insan hangi toplumda en verimli çalışma yıllarını geçirmişse, aynı toplum o insanın daha sonraki

düşkünlük yıllarında geçim ve bakımını üstüne almalıdır. Bu açıdan göçmenlerin birçoğunun toplumsal güvenlik sitemimizin dışında kalması bir mağduriyet ihtimali doğuruyor; yalnız Sahra altından gelenlerin değil, çok daha büyük bir kitle olan bütün göçmen çalışanların bu insani haklarından mahrum olmamaları için sosyal güvenlik düzenlemelerimizin uyarlanması acil sorun olarak karşımızda. Ama emek ve bilgi akışı yine tek yönlü değil. Göçmenler de geldikleri ülkelerde yeni meslekler, ustalıklar ediniyor, geçim parası gönderiyor, hemşerilerine küresel çağda toplumsal kaynak oluyor; bazıları belki umduğu gibi sermaye biriktirip dönebilecek; umulur ki deniz aşırı deneyimleri kendilerini yetiştirmiş olan topluma da uzun vadeli faydalarla sonuçlanacak.

Araştırmam bir başka konuda ipuçları vererek yeni bir soru ortaya attı. Göçmenler ya burada iş açmak için transfer ettikleri fonlarla ya da daha mütevazı olarak yanlarında getirdikleri birikmiş parayla, hatta yakınlarının kendilerine darlık zamanlarında gönderdikleri yardımlarla, Türkiye'ye bir sermaye girişi gerçekleştiriyor. Bu pozitif kaynak transferinin boyutu nedir? Az mıdır, yoksa anlamlı olacak kadar çok mudur? Bu konuda veriler bulmak veya tahminler yürütmek kolay değil, alan çalışmamın belirlenmiş çerçevesini ve metodlarını da aşıyordu. Ama cevap bulmaya çalışmak yararlı olur kanısındayım.

Son olarak, göçmenlere yalnızca iktisadi yönden bakmak konuyu daraltmak olur. Ülkenin toplum dokusuna çeşit ve çeşni veriyorlar. Ulusal derneklerinden futbol turnuvasına, apartman bar ve lokantalarından dersane sınıflarına, Mürit tarikatı tasavvuf dairelerinden küçük Pentekost kiliselerine, kurumları ve varlıklarıyla Türkiye'nin kültür hayatına katkıda bulunuyorlar. Uzun bir kapanıklık döneminden sonra yeni bir ulusal oluşumun eşliğinde değerli bir etken haline gelmeleri mümkün.

Kaynakça

- Bredeloup, Sylvie (2012), "Sahara Transit: Times, Spaces, People," *Population, Space and Place* (18/4): 457-467. [Published online 29 November 2010 in Wiley Online Library (wileyonlinelibrary.com)].
- Brewer, Kelly T. ve Yükseler, Deniz (2006), *A Survey of African Migrants and Asylum Seekers in Istanbul* (Istanbul: Migration Research Program at the Koç University, MiReKoç Research Projects 2005-2006).

- Burtin, Julia (2009), *Il y a du monde à la fenêtre. Economie d'un espace liminaire. Exemple du quartier de Kumkapı, İstanbul* (İstanbul : Observatoire Urbain d'İstanbul, Institut Français d'Etudes Anatoliennes).
- Collyer, Michael, Düvell, Franck ve de Haas, Hein (2012), "Critical Approaches to Transit Migration," *Population, Space and Place* (18/4): 407-414. [Published online 21 October 2010 in Wiley Online Library (wileyonlinelibrary.com)].
- Danış, Didem, Taraghi, Cherie ve Perouse, Jean-François (2009), "Integration in Limbo': Iraqi, Afghan, Maghrebi and Iranian Migrants in İstanbul," İÇDUYGU, Ahmet/KİRİŞÇİ, Kemal (eds.), *Turkey, Land of Diverse Migrations: Challenges of Emigration and Immigrations in Turkey* (İstanbul: Bilgi University Press): 443-636.
- Diouf, Mamadou (2000), "The Senegalese Murid Trade Diaspora and the Making of a Vernacular Cosmopolitanism," *Public Culture* (12 /3): 679-702.
- Doğan, İbrahim (2011), "Hedef Ülke Türkiye," *Aksiyon*, Sayı 850, <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-28969-26-hedef-ulke-turkiye.html> (21 Mart 2011).
- Düvell, Franck (2012), "Transit Migration: A Blurred and Politicised Concept," *Population, Space and Place* (18/4): 415-427. [Published online 26 October 2010 in Wiley Online Library (wileyonlinelibrary.com)].
- Ebin, Victoria (1996), "Making Room versus Creating Space: The Construction of Spatial Categories by Itinerant Mouride Traders," METCALF, Barbara D. (ed.), *Making Muslim Space in North America and Europe* (Berkeley: University of California Press): 92-109.
- Guardian, "Nigeria's shoppers rival Russia and the Middle East for West End spending," <http://www.guardian.co.uk/world/2012/sep/10/nigeria-shoppers-rival-russia-middle-east/print> (10 Eylül 2012).
- İçduygu, Ahmet (2003), *Irregular Migration in Turkey* (Geneva: International Organization for Migration).
- İçduygu, Ahmet ve Yükseler, Deniz (2012), "Rethinking Transit Migration in Turkey: Reality and Re-presentation in the Creation of a Migratory Phenomenon," *Population, Space and Place* (18 /4): 441-456. [Published online 26 November 2010 in Wiley Online Library (wileyonlinelibrary.com)].
- Idonor, Daniel (2011), "Nigeria, Turkey Trade Hits \$2 bn," *Vanguard Business*, <http://www.vanguardngr.com/2011/01/nigeria-turkey-trade-hits-2bn/> (28 Ocak 2011).
- İhsan, Ali (2005), "İşçi olarak gelen Afrikalılar patron oldu," *Zaman* (16 Temmuz 2005).
- Knight, Ricky D. (2011), *The Long Wait: African Migrant Communities and the Production of Local Identity in İstanbul Turkey* (Washington: Washington State Üniversitesi, Antropoloji bölümü, doktora tezi).
- Macgaffey, Janet ve Bazenguissa-Ganga, Rémy (2000), *Congo-Paris: Transnational Traders on*

the Margins of the Law (Bloomington: Indiana University Press).

- Morris, Gayle A. ve Şaul, Mahir (2005), "Women Cross-border Traders in West Africa," Boko, Sylvain H. / Balamoune-Lutz, Mina/ Kimuna, Sitawa R. (eds.), *Women in African Development: The Challenge of Globalization and Liberalization in the 21st Century* (Trenton,NJ: Africa World Press):53-82.
- Öcal, Aslı (2005), *Les migrants issus de l'Afrique noire à İstanbul* (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi, Sosyoloji bölümü, lisans bitirme tezi).
- Özcan, Esra (2011), "TV'de Bir Afrikalı," *Bianet-Bağımsız İletişim Ağı* <http://www.bianet.org/bianet/goc/130722-tvde-bir-afrikali>.
- Özcan, Zafer (2012), "Afrika Kaplanları," *Aksiyon* (Sayı 922) <http://www.aksiyon.com.tr/aksiyon/haber-33257-afrika-kaplanlari.html> (5 Ağustos 2012)
- Özdil, Koray (2008), "*To Get a Paper, To Get a Job*": *The Quiet Struggles of African Foreigners in İstanbul, Turkey* (İstanbul: Central European Üniversitesi, Sosyoloji ve Sosyal Antropoloji bölümü, yüksek lisans tezi).
- Özkan, Mehmet ve Akgün, Birol (2010), "Turkey's Opening to Africa," *Journal of Modern African Studies* (48 /4): 525-546.
- Parla, Ayse (2007), "Irregular Workers or Ethnic Kin? Post-1990s Labour Migration from Bulgaria to Turkey," *International Migration*, 45 /3: 157-181.
- UN Conference on Trade and Development (2011), *Handbook of Statistics*.
- Yükseler, Deniz ve Brewer, Kelly Todd (2011), "Astray and Stranded at the Gates of The European Union: African Transit Migrants in İstanbul," *New Perspectives on Turkey*, 44: 129-160.